

Rudolf Steiner

**SARCINI ALE UNEI NOI ȘTIINȚE
ECONOMICE**

**II
SEMINARUL DE ECONOMIE**

GA 341

Șase discuții cu participanții la Cursul de Economie
în Dornach, între 31 iulie și 5 august 1922

Traducere după:

RUDOLF STEINER

AUFGABEN EINER NEUEN WIRTSCHAFTSWISSENSCHAFT.

II. Nationalökonomisches Seminar

După notițe nerevizuite de conferențiar,
editate de Rudolf Steiner-Nachlaßverwaltung
Editura Rudolf Steiner, Dornach/Elveția 2002

GA 341

Traducere: Mihail Avramescu și Gabriela Câmpeanu
Revizuire: Andrea Dumitrescu

©2016 BIBLIOTECA ANTROPOSOFICĂ pentru prezenta traducere
în limba română

Biblioteca antroposofică: www.spiritualrs.net

CUPRINS

PRIMA DISCUȚIE DE SEMINAR

Dornach, 31 iulie 1922.....4

Gândirea economică nu mai este creativă, ci doar observațională. Metoda gândirii economice în concordanță cu realitatea, este formarea conceptelor care caracterizează, nu cea conformă legii. Nici deductivă, nici inductivă, nici derivată din teorie, ci o metodă descriptivă. Inspirații economice și observare simptomatologică. Concor- danța cu realitatea a expunerilor din Puncte centrale ale problemei sociale. Validitatea condiționată a legii de fier a salariilor a lui Lassalle. Metoda recurentă: de la calitatea efectelor conduce la cauze. Efectul de inflație al creării veniturilor asupra statului.

A DOUA DISCUȚIE DE SEMINAR

Dornach, 1 august 1922.....21

Correspondențe între procesul economic și fizică. «Recunoaștere» nu este o categorie economică. Gândirea organică în economie: constru- ire – descompunere; crearea valorii – distrugerea valorii. Valoarea este o funcție de muncă cu un obiect natural. Munca cu capul și munca cu mâna nu sunt în opoziție reală. Contrastul între muncă în sens fizic și în sens economic. Utilizarea timpului de lucru în exces.

A TREIA DISCUȚIE DE SEMINAR

Dornach, 2 august 1922.....34

Esența politicii. Care este politica „reală”? Exemplul croitorului ilustrează diviziunea muncii între producători și comercianți. Diviziunea muncii înseamnă fructificarea muncii. Relația dintre consumatori și producători poate fi clarificată doar printr-o structură asociativă. Raporturile privind prețul între agricultură și industrie. Diviziunea muncii și limitările acesteia. Numărul necesar de comercianți și ce înseamnă prea mulți sau prea puțini. Tripartiția constituției urbane și rurale.

A PATRA DISCUȚIE DE SEMINAR

Dornach, 3 august 1922.....45

Natura muncii. Crearea de valori și devalorizarea a ceea ce s-a creat. Un act de consum nu este muncă în sensul economic. Munca distructivă a industriei de război. Conceptul economic general al muncii: produsul consumabil; valoarea economică a muncii: pe principiul reciprocității. Munca legată de obiect și munca spirituală liberă care se eliberează de obiect. Funcția devalorizare a activității spirituale libere. Economia instinctivă subtilă în Roma antică – pâine și jocuri, epuizarea reciprocă.

A CINCEA DISCUȚIE DE SEMINAR

Dornach, 4 august 1922.....58

Sistemul monetar: valoarea monetară, etalonul aur, îmbătrânirea monedei, balanța de plăți, creditarea și donația. Creditul personal trebuie să ridice creditul real. Cauzele căderii monedei germane și austriece. Forme de bani în economia țărănească, economia națională, economia mondială. Nominaliștii și metaliștii au ambii dreptate, în funcție de circumstanțe. Mijloacele de producție ca marfă și întoarcerea lor la natură. Capitalul ca factor activ în întreprindere. Spirala salariilor și prețurilor. Salariile corecte sunt posibile numai în economia asociativă.

A ȘASEA DISCUȚIE DE SEMINAR

Dornach, 5 august 1922.....71

Uzarea banilor și realizarea acesteia. Diferența dintre puterea de cumpărare și puterea de valorificare economică. În timp scade puterea de utilizare, în final banii cadou. Vechiul an jubileu la evrei. Moneda și valoarea banilor după cantitatea de mijloace utile de producție. Durata de viață limitată a mijloacelor de producție corespunde perioadei de viață limitată a banilor în economia asociativă. Bănci pentru donații și bănci pentru venituri obținute. Contradicțiile tendințelor economice naționale și mondiale în anglo-saxonism. Economia mondială și intențiile politice. Tripartiția în ființa umană și în organismul social.

NOTE.....83

PRIMA DISCUȚIE DE SEMINAR

Dornach, 31 iulie 1922

Întrebare: *Punctele centrale* [1], par într-adevăr „logic închegate în ele însele”, dar criteriul „dacă este sau nu conform cu realitatea” nu se găsește în ele.

Rudolf Steiner: Ar fi bine dacă prietenii s-ar exprima un pic mai clar în privința acestui punct. Trebuie să țineți cont de faptul că economia politică ca atare este de fapt o gândire foarte recentă, apărută abia de câteva secole și că în domeniul vieții economice, până la marii utopiști, totul s-a desfășurat mai mult sau mai puțin instinctiv. Cu toate acestea, impulsurile acestea instinctive, pe care oamenii le-au avut, au fost ceva ce a intrat în realitate.

Pentru o mai bună înțelegere, luați în considerare următoarele. Astăzi oamenii spun de multe ori: ceea ce putem gândi asupra domeniul economic, rezultă de fapt în urma contradicțiilor economice dintre clase, dar și din modul de lucru economic, s.a.m.d.. Și prin aceasta nu vreau nici măcar să mă refer la extremul absolut, așa cum este susținut de Marx și adepții săi. Ci chiar și profesorii de economie care au o puternică tentă burgheză vorbesc despre faptul că, de fapt, totul rezultă ca o necesitate automată din fundamentele economice. Cu toate acestea, atunci când oamenii iau în discuție fiecare lucru concret în parte, se dovedește așa că, toate organizările concrete, care au intrat în acțiune, pentru a genera viața economică de astăzi, nu sunt nimic altceva decât rezultate ale gândirii medievale, desigur în contextul diferitelor realități. Însă gândiți-vă numai ce a generat ca organizare noțiunea romană de proprietate, deci o categorie pur juridică, și ce a luat naștere în domeniul economic prin această noțiune. Vedem că aceste lucruri nu au fost tratate științific, dar vedem că aceste categorii juridice, însă chiar ca juridice deja gândite din punct de vedere economic, au acționat formator. Apoi au urmat mercantili și alții, oameni care nu erau creativi ci teoreticieni. Putem

spune că, de exemplu, consilierii împăratului *Iustinian* [2], care au creat Codexul Corpus Juris au fost oameni mult mai creativi decât profesorii de economie de mai târziu. Acești oameni efectiv nu doar au creat un codex iustinian în înțelesul nostru actual, ci în cursul ulterior al dezvoltării medievale vedem impulsurile contradictorii dezvoltându-se tocmai pe baza celor ce au fost stabilite în această legislație iustiniană.

Și astfel am ajuns în epoca contemporană la oameni care în gândirea lor economică nu mai sunt creativi ci numai contemplativi. Această contemplare începe cu adevărat de la *Ricardo*. Luați de exemplu legea fertilității descrescânde a solului. Aceasta este cu adevărat o lege care este corectă dar nu corespunde absolut deloc realității. Căci viața practică va demonstra mereu că, într-adevăr dacă vor fi luați în considerare toți factorii de care a ținut seamă *Ricardo*, în mod corect se va întâmpla ceea ce s-a enunțat prin legea fertilității descrescânde a solului, dar în momentul în care pe de cealaltă parte apare o cultivare tehnică mai intensivă, atunci această lege este dată peste cap. Ea nu se confirmă în realitate.

Să luăm alt exemplu, ceva mai banal. Să luăm „legea de fier a salariilor” a lui *Lassalle*. Trebuie să mărturisesc, percep ca pe o anume superficialitate economică faptul că încă găsim menționându-se că această lege este „depășită”; acest lucru nu s-a adevărit. Și anume situația este așa: Din modul de gândire a lui *Lassalle* și din viziunea că munca poate fi plătită, nu poate fi dedus nimic mai corect decât această lege de fier a salarizării. Are o logică atât de riguroasă, încât se poate spune: Este absolut corect dacă gândești așa cum a trebuit să gândească *Lassalle*, că nimeni nu are interesul să dea lucrătorului un salariu mai mare decât atât cât îi face posibilă subzistența. El nu-i va da, bineînțeles, mai mult. Dacă îi dă însă mai puțin, atunci lucrătorul se va „ofili” și acest lucru îl va suporta cel ce plătește salariul. Nu poți practic să o scoți la capăt fără a admite teoretic legea de fier a salariilor. Deja chiar în cadrul proletariatului oamenii spun: Legea de fier a salarizării este greșită, căci nu este corect că în ultimele decenii

salariul s-a păstrat la un anumit minimum, care în același timp ar fi un maximum al său. Bine, dar de ce este legea de fier a salarizării a lui *Lassalle* greșită? Dacă s-ar fi păstrat condițiile în care el a emis această lege – vreau așadar să spun, condițiile existente în perioada 1860-1870, adică dacă activitatea economică ar fi continuat sub viziunea liberală, atunci legea de fier a salarizării ar fi intrat în realitate absolut corect. Acest lucru nu s-a făcut, s-a produs o întoarcere de la economia liberală și astăzi legea de fier a salariilor este permanent îmbunătățită, prin aceea că sunt emise legi de stat care realizează o corectură a realității ce ar fi rezultat din această lege.

Așadar, vedeți că o lege poate fi corectă și totuși în neconcordanță cu realitatea. Eu nu știu un alt om care să fi fost un gânditor mai mare decât *Lassalle*. El a fost însă foarte unilateral. Dar el a fost un gânditor foarte consecvent.

Când te afli în fața unei legități naturale, atunci ea poate fi constatată. Când te afli în fața unei legități sociale, poate fi și ea constatată, dar este valabilă numai ca un curent definit și poate fi corectată. În măsura în care economia noastră se bazează exclusiv pe concurența liberă – și mai sunt încă multe altele care se bazează numai pe concurența liberă – atunci legea de fier a salarizării este valabilă. Dar, pentru că în aceste condiții ea ar fi valabilă, trebuie făcute corecții prin legislație socială privind un timp de lucru definit s.a.m.d. Dacă lăsați întru totul mână liberă patronilor, atunci legea de fier a salarizării este valabilă. De aceea în știința economică nu se aplică metoda deductivă. Cea inductivă nu ajută nici atât. Pe aceasta a urmat-o *Lujo Bentano*. Ea spune că noi putem doar să observăm realitățile economice și apoi să ne ridicăm treptat către legi. – Da, așa nu ajungem deloc la nicio gândire creatoare. Aceasta este așa numita economie politică modernă, care se numește științifică. Ea vrea să fie doar inductivă, însă cu ea nu veți progresa.

În știința economică aveți nevoie definitiv de o metodă de caracterizare, care caută să dobândească noțiunile prin aceea că vii din diferite puncte de plecare, le ții împreună și le lași să culmineze în

noțiuni. Prin aceasta dobândești o anumită noțiune. Aceasta, probabil, va fi într-un anumit sens unilaterală, deoarece nu putem niciodată cuprinde cu privirea întregul ansamblu al faptelor, ci numai o anumită sumă de experiențe. Acum treceți cu noțiunea încă o dată prin diversele fenomene și căutați să o verificați. Atunci veți vedea că acesta este de fapt un proces de modificare. Astfel, caracterizând ajungeți la o noțiune pe care o modificați în timp ce o verificați, și atunci dobândeți o viziune economică, un mod de a vedea lucrurile din punct de vedere economic. Spre dezvoltarea de viziuni trebuie să vă străduiți.

Un astfel de mod de a vedea lucrurile doresc să elaborez acum în conferințele cursului de economie, prin faptul că vă arăt tot ceea ce intervine mereu în stabilirea prețurilor. Metoda în știința economică este una extrem de incomodă, deoarece în realitate implică să asamblați noțiunile din infinit de mulți factori. Trebuie să vă străduiți în direcția imaginațiunilor economice! Abia cu ajutorul acestora puteți înainta. Dacă le aveți și ele abordează ceva, atunci ele se modifică de la sine, în timp ce în cazul noțiunii exacte nu este la fel de ușor să se modifice.

Cunoașteți așa numita lege a lui *Gresham*: „banii buni sunt alungați de cei răi” [3]. Acolo unde circulă banul rău, banul marcat cu o valoare inferioară valorii metalului din care este făcută moneda respectivă, acolo el înlătură banul din aliaj nobil, care atunci migrează spre alte țări. Și această lege este o lege inductivă, este pur și simplu o lege care rezultă din experiență. Dar, iarăși, aceasta este o lege despre care trebuie spus de asemenea: este valabilă numai atâta timp cât nu suntem în măsură să asigurăm banului însemnătatea sa. În momentul în care dumneavoastră, prin spiritul întreprinzător, ați ajunge în poziția de a asigura banului bun dreptul său, atunci această lege ar fi modificată. Nu ar dispărea cu totul. Nu există nici o lege economică care să nu fie valabilă până la un anumit punct; dar toate se modifică. De aceea avem nevoie de metoda caracterizării. În științele naturii avem metoda inductivă, care ajunge cel mult până la deducție. Însă

deducțiile, au în general în științele naturii o însemnătate mult mai mică decât s-ar crede. Acolo însemnătate are de fapt numai inducția.

Apoi avem deducțiile pure care există de pildă în jurisprudență. Dacă aici vrem să procedăm inductiv atunci aducem în jurisprudență ceva care o distruge. Dacă cineva introduce metoda psihologică în jurisprudență, atunci dizolvă jurisprudența. Căci în acest caz fiecare om trebuie declarat nevinovat. Probabil că aceste metode pot fi introduse în realitate, dar atunci ele vor conduce la subminarea conceptului de jurisprudență existent. Poate să fie îndreptățită, dar nu mai este jurisprudență.

Astfel, nu puteți să vă descurcați cu deducțiile și inducțiile în economie. V-ați putea descurca cu deducțiile numai dacă ar fi posibil să dați reguli generale pentru care realitatea însăși să dezvăluie cazurile particulare. Voi menționa numai pe aceia care vor să procedeze pur deductiv, deși așează totuși în față o inducție principală. *Oppenheimer* [4], de exemplu, pune o inducție principală în capul poveștii sale cu cooperativele așezărilor agricole și din aceasta deduce o întreagă ordine socială. Ei bine, cu mulți ani în urmă *Oppenheimer* era deja adeptul acestor așezări și a spus: acum am obținut capitalul, acum vom fundamenta colonia culturală modernă! – Atunci i-am răspuns: domnule doctor, vom vorbi despre aceasta atunci când ea va fi pierit. – Ea trebuia să piară pentru că era imposibil ca în cadrul economiei generale să fie fondată o mică regiune, care ar beneficia de avantajele sale prin altceva, fiind astfel un parazit în cadrul întregului corp economic. Astfel de întreprinderi sunt întotdeauna parazite. Ele dăinuiesc până când s-au hrănit suficient din celelalte – dar apoi pier.

Deci în economie puteți caracteriza numai pătrunzând cu gândirea în fenomene. Acest lucru se întâmplă și din cauză că în economie trebuie să se lucreze continuu în viitor pe baza trecutului. Și atunci, în timp ce lucrezi privind spre viitor, îți vin în întâmpinare individualitățile umane cu capacitățile lor, astfel încât în principiu în economie nu poți face nimic altceva decât să fii mereu cu ochii în

patru. Dacă trebuie să intervii în practică, atunci trebuie să fii pregătit să-ți modifice permanent noțiunile. Nu avem de a face cu o substanță pe care o poți modela, ci avem de a face cu oameni vii. Și acesta este lucrul care face din economie o știință aparte, pentru că ea trebuie să fie pătrunsă de realitate.

Din punct de vedere teoretic veți înțelege ușor acestea. Veți spune: atunci este nespus de incomod să lucrezi în domeniul științelor economice. Însă eu nu vreau deloc să admit acest lucru. În anumite circumstanțe, când de exemplu sunteți pe punctul de a vrea să scrieți dizertații, puteți câștiga foarte mult, dacă urmăriți literatura relevantă de ultimă oră dintr-un anumit domeniu, și comparați diferitele punctele de vedere. În special în știința economică există cele mai incredibile definiții. Încercați odată numai să puneți la un loc definițiile capitalului din diferitele manuale de economie sau tratatele mai importante! Încercați să puneți una după cealaltă opt, zece definiții! Mie îmi vine acum în minte una: „Capitalul este suma mijloacelor de producție produse.” Trebuie să spun că nu înțeleg ce vrea adjectivul „produse” acolo. Opusul: mijloace de producție neproduse – am putea să ne închipuim ceva cu aceasta, de exemplu natura, solul, și asta ar fi și ceea ce vrea să spună respectivul. Însă, bineînțeles, el este incapabil să justifice în vreun fel cum se poate totuși capitaliza solul. Totuși el se capitalizează. Așadar efectiv nu se ajunge la nici un rezultat și lucrul acesta se întâmplă pentru că avem astfel de noțiuni, pe care trebuie să le căutăm și apoi să încercăm să le îmbogățim puțin. Lucrurile sunt privite toate prea îngust.

Dacă sunteți de părere că vă va fi dificil să vedeți ce este în concordanța cu realitatea în cazul aceste considerații, atunci doresc să vă spun: tocmai corespondența cu realitatea ar putea fi ușoară! Dumneavoastră spuneți: „punctele centrale” sunt logice în sine, în mod independent. Ele nu sunt deloc așa, nici „punctele centrale”, nici alte lucruri! Și la aceasta trebuie să accentuez că nu am vrut să prezint lucrurile doar din punct de vedere pur economic, ci din punct de vedere social și economic. Prin aceasta firește este determinat întregul

stil și întreaga atitudine a acestor scrieri, astfel încât ele nu pot fi evaluate numai din punct de vedere economic. Acest lucru ar putea fi făcut cel mult în cazul unor articole separate din scrierile despre tripartiția socială. Însă logic închise în sine eu nu le găsesc deloc, deoarece eu am indicat, cu destulă prudență, numai linii directoare și exemple, sau de fapt numai imagini. Am vrut să trezesc o conștiință pentru ceea ce poate fi realizat prin faptul că cineva gestionează un mijloc de producție numai atât timp cât persoana poate fi prezentă, poate lua parte; apoi mijlocul de producție trebuie transmis celui care iarăși îl poate gestiona el însuși. Îmi pot foarte bine închipui că ceea ce ar trebui realizat prin aceasta, ar putea fi realizat și pe o altă cale. Nu am vrut decât să dau niște orientări. Am vrut să arăt că găsește o soluție atunci când această tripartiție socială este aplicată în mod corespunzător, atunci când viața spirituală ca atare este eliberată, când viața juridică este așezată pe baze democratice și viața economică este așezată pe obiectivitate și profesionalism, lucru ce poate fi reprezentat în asociații. Și eu am convingerea că atunci în domeniul economic se va și întâmpla ceea ce-i corect.

Eu spun că oamenii vor găsi ceea ce este corect în asociații. Eu vreau să iau oamenii în calcul și aceasta este ceea ce corespunde realității. Un scriere despre „noțiunea de muncă” ar trebui să fie astfel concepută încât să găsiți într-adevăr noțiunea de muncă în sensul economiei naționale. Această noțiune trebuie eliberată de tot ceea ce nu este creator de valoare în muncă și anume creator de valori economice. Așadar acest lucru trebuie mai întâi îndepărtat. Prin aceasta se ajunge bineînțeles numai la o caracteristică. Și această metodă de caracterizare este cea care contează. Acest lucru trebuie spus, desigur, din punct de vedere metodologic.

Întrebare: în ce măsură este necesară inspirația pentru cunoașterea economică [5]?

Rudolf Steiner: Este așa că, atunci când cineva ia lucrurile în serios, această inspirație nu este de fapt așa de extraordinar de dificilă. Nu este vorba de a găsi fapte suprasensibile, ci de a face

inspirația să fie eficientă în domeniul economic, astfel încât ea nu ar putea fi deosebit de dificilă.

Modul în care trebuie delimitată munca, ar condiționa, ca eu să încep prin a arăta: omul poate executa muncă fără ca ea să aibă valoare economică. Acesta este un truism. Cineva se poate obosi teribil ținând un discurs și cu toate acestea nu va rezulta nici o valoare economică reală. Apoi aș arăta cum munca, chiar și atunci când începe să aibă o însemnătate economică, se modifică conform valorii sale. Să presupunem că cineva este tăietor de lemne și își îndeplinește munca, care este într-adevăr creatoare de valoare. Și altcineva este agent comercial pentru bumbac, nu are așadar nimic de a face cu tăiatul lemnului, dar tocmai datorită muncii sale devine nervos, astfel încât în fiecare vară merge la munte și pentru paisprezece zile taie lemne. În acest caz lucrurile devin mai complicate, căci acest agent ar putea foarte bine să valorifice lemnul tăiat, ar câștiga ceva din asta. Dar nu se poate să evaluați ceea ce încasează el, la fel cum evaluați munca tăietorului de lemne. Eventual trebuie să presupuneți că omul respectiv, dacă nu taie lemne vara paisprezece zile, atunci iarna nu va putea lucra ca agent decât mult mai puțin. Atunci trebuie ca pornind de la această muncă, să luați în considerare în cazul său și stimularea. Valoarea economică a lemnului tăiat de agentul economic pentru bumbac este egală cu valoarea lemnului tăiat de către tăietorul de lemne; însă efectul economic al muncii sale, care se reflectă asupra activității sale, este acum cu totul altul.

Dacă în cazul agentului, tăiatul lemnului își are valoarea sa prin faptul că se reflectă asupra activității sale de agent, atunci trebuie să cercetez dacă este adevărat și în cazul în care cineva se urcă pe o roată pentru exercițiu fizic [6] și pășește de la o treaptă la alta și astfel devine mai slab. Aceasta este pentru el un efort, însă pentru economia națională nu este nici un efect aici. E adevărat, dar eu trebuie să fac deosebirea dacă cel în cauză este un rentier sau un întreprinzător. Cel din urmă devine mai eficient în crearea de valori economice.

Lucrurile trebuie elaborate caracterizând treptat și apoi, când mergem tot mai departe și mai departe, obținem o valoare directă a muncii și o valoare indirectă, reflectată a muncii. În acest fel ajungeți la o caracteristică a noțiunii de muncă. Cu aceasta puteți să reveniți la tăietorul de lemne obișnuit și să comparați ce înseamnă în procesul economic munca de tăiere a lemnului efectuată de agent în comparație cu cea efectuată de tăietorul de profesie. Te poți lăsa mereu purtat așa de la o etapă la următoarea și peste tot să cauți să vezi cum funcționează lucrurile. Aceasta numesc eu concordanță cu realitatea. Trebuie să arătați modul în care se desfășoară munca în diferitele domenii ale vieții. Precum *Goethe* în cazul noțiunii de plantă primordială; el a desenat bineînțeles o schiță, dar se referea la ceva în continuă schimbare. Noțiunile economice trebuie neîncetat să fie supuse în viață unor metamorfoze. Asta este ceea ce vreau să spun.

Bineînțeles că nu veți avea prea mult noroc cu astfel de noțiuni. Conferențiarilor nu vor astăzi să aplice acest lucru, ei vor să aibă o definiție. Însă eu nu am găsit ca noțiunea de muncă să fi fost clar înțeleasă în științele economice. Oamenii ar trebui să caracterizeze nu să vorbească tot timpul la modul negativ. De exemplu eu am găsit în disputele economice că munca nu ar putea să fie decisivă în stabilirea prețului pe motiv că ea este diferită în cazul fiecărei persoane, corespunzător puterii personale a acesteia. Cazuri negative găsiți consemnate în mod sigur. Dar ceea ce este pozitiv lipsește, mergându-se înainte în acest fel, caracterizându-se munca astfel încât ea pierde practic caracterul substanțial inițial și își primește valoarea din alte poziții, în care este plasată. Dacă începem să caracterizăm astfel atunci se pierde substanța; în cele din urmă obținem ceva ce se petrece cu totul în structura economică.

Munca este elementul economic care inițial rezultă din efortul uman real, dar care se revărsă în procesul economic și prin aceasta dobândește cele mai diverse valori economice în cele mai diverse direcții. Ar trebui vorbit despre procesele care conduc la evaluarea muncii în funcție de diversele direcții.

Inspirația se bazează pe faptul că ajungi să înțelegi cum trebuie să avansezi de la un lucru la următorul. Cere un pic de spirit ca să găsești tocmai exemplele corecte.

Întrebare: Nu este totuși necesară o noțiune generică? Și în cazul metodei de caracterizare nu trebuie totuși pus accentul pe cauzele care au condus la efectele observate?

Rudolf Steiner: În ce privește efectele sunt de acord că trebuie să ne întoarcem la cauze. Dar așa cum stau deja lucrurile în anumite domenii naturale, și anume că nici nu găsești cauza altfel decât pornind de la efecte, așa este cazul, într-un grad și mai mare, în domeniul economic, că nu te ajută cunoașterea cauzelor dacă nu ai dobândit-o observând efectele. De exemplu, efectele monstruoase ale economiei de război, ele sunt prezente. Dacă nu le-am cunoaște ca efecte, atunci nici nu le-am evalua cauza. Așadar este vorba de a-ți însuși un anumit simț pentru calitatea efectelor pentru a te putea ridica către cauze. Desigur, în sfera practică trebuie să ne îndreptăm exact spre cauze. Pe aceasta se bazează însă ceea ce vrea știința economică pentru viața practică. Înveți să evaluezi efectele și văzând abaterile de la drum, căile greșite ale efectelor, ajungi să cunoști cauzele și apoi să le corectezi. Nu obții mare lucru doar prin faptul că ajungi să cunoști cauzele. Trebuie să ajungi la cauze astfel încât să poți spune: Le cunosc prin aceea că am pornit de la efecte. – O cunoaștere de o așa enormă importanță, precum că centrul vorbirii se află în emisfera cerebrală stângă, a fost obținută numai pornind de la efecte: pierderea vorbirii (afazie) în urma lezării emisferei stângi. Mai întâi vă dați seama de efect. Apoi abia sunteți conduși înspre a cerceta chestiunea. Deci este necesară această metodă recurentă...

Întrebare: Eu nu pot privi sub aspect economic tot ce are de a face cu arta și religia sau cu sportul. La acestea, putem privi din punct de vedere economic părți din ele, dar totalitatea lor nu?

Rudolf Steiner: Eu călătoresc printr-o regiune și găsesc în această regiune clădiri construite foarte artistic – prin aceasta zăgrăvesc bineînțeles o utopie. Aceasta nu este numai un concepție

artistică. Aceste construcții foarte elaborate sunt posibile numai pe baza unei anumite situații economice. Atunci când călătoresc printr-o regiune, în care se află foarte multe clădiri foarte elaborate, voi avea imediat o imagine asupra vieții economice de acolo. Dacă dimpotrivă călătoresc printr-o regiune în care și așa numitele construcții frumoase sunt lipsite de gust, așa voi căpăta o reprezentare privind situația economică a regiunii în cauză. Și atunci când găsesc numai construcții utilitare, voi dobândi o reprezentare privind situația economică a regiunii respective. Acolo unde întâlnesc construcții elaborate voi deduce că acolo se plătesc salarii mai mari decât în locurile în care nu găsesc nici un fel de construcții ornamentate. – Așa că nu-mi pot imagina ca ceva să nu poată fi privit sub aspect economic. Totul, până la cele mai înalte domenii, trebuie privit economic. Dacă un înger ar coborî astăzi pe pământ, fie va trebui să apară doar în vis, atunci nu ar schimba nimic; însă de îndată ce el apare oamenilor în stare de veghe, el s-ar angrena deja în viața economică. El nu poate face altfel.

Obiecție: Sunt de acord că poate fi privit din punct de vedere economic – dar subliniez poate! Dar poate fi totuși privit și din alte puncte de vedere.

Rudol Steiner: Intrați într-un cerc. Tot ce se poate spune este că: este necesar ca pentru examinare mai întâi să așezați la bază punctul de vedere economic. Aceasta are numai o valoare euristică, o valoare a cercetării, a examinării. Dar dacă vreți să găsiți o știință economică exhaustivă, conformă cu realitatea, nu veți putea evita să caracterizați sub toate aspectele efectele economice. Trebuie să caracterizați influența pe care o are asupra vieții economice a unei regiuni, faptul că în aceasta trăiesc o sută de pictori eminenti sau numai zece. Este aproape de neconceput ca viața economică să poată fi altfel înțeleasă. Altfel nu aș fi insistat atât de mult referitor la aceste evidențieri. Exact prin faptul că ceva este scos în evidență se ajunge întotdeauna la definiții, care în anumite domenii nu sunt de fapt valabile, sau care trebuie forțate excesiv. Este realmente imposibil să definim venitul pe

care un om ar trebui să-l aibă, atrăgând atenția că el are dreptul la „ceea ce a produs el însuși”. Există chiar această definiție: cineva are dreptul la ceea ce a produs el însuși. Pare a fi foarte frumos când se face o astfel de definiție. În unele domenii este corectă. Însă cel ce evacuează haznaua nu poate să facă nimic cu ea. Ideea este că în cazul economiei nu ar trebui evidențiat ceva din suma fenomenelor, ci ar trebui parcursă întreaga sumă. Trebuie să fii conștient: Eu încep să gândesc economic, pentru că atunci eu îi pot ajuta pe cei ce nu pot gândi economic. Însă trebuie să fii în același timp conștient că tocmai gândirea economică trebuie să aibă pretenția să fie aproape totală, o gândire foarte cuprinzătoare. A gândi juridic este mult mai ușor. Cei mai multi economiști gândesc foarte juridic.

Întrebare: În ce privește „normalul” în economie, părerile sunt atât de contrare încât nici nu mai știi ce este normal.

Rudolf Steiner: Nu consider că merită să dezbatem aceste concepte de „normal” și „anormal”. Există proverbul: există numai o sănătate și nenumărate boli. – Eu nu împărtășesc această idee. Fiecare om este sănătos în felul său propriu. Oamenii vin și spun: Acolo este un bolnav de inimă care are cutare sau cutare mic defect care ar trebui vindecat. – Eu am spus adesea: Lăsați omului micile sale defecte. – Un medic mi-a adus un bolnav care avea osul nazal vătămat într-un mod atât de nefericit, că avea acum obstrucționată una din fosele nazale și din această cauză respira greu. Medicul a spus: Asta trebuie operată, este o operație extrem de ușoară. – Eu am spus: lăsați operația! Omul are un plămân care este astfel constituit, că nu are voie să primească mai mult aer; este un noroc pentru el că are una din fosele nazale obstrucționate. Așa mai poate trăi încă zece ani. Dacă ar avea un nas normal atunci în trei ani cu siguranță ar fi mort. – Așadar eu nu pun mare preț pe „normal” și „anormal”. Prin acest termen eu înțeleg numai ceea ce este „obișnuit”. Eu spun adesea: un cetățean normal, o cetățeană normală. Și oamenii înțeleg imediat la ce mă refer.

Este pusă o întrebare legată de valoarea statisticii.

Rudolf Steiner: Este adevărat că statistica poate ajuta foarte mult. Însă metoda statistică este aplicată astăzi în mod exterior. Cineva întocmește o statistică despre creșterea valorii caselor într-o anumită regiune și apoi o alta statistică despre o altă regiune și apoi le compară. Aceasta nu este însă bine. Singurul mod neîndoielnic este să analizezi cursul evenimentelor, condițiile ca atare. Atunci știi cum trebuie evaluate asemenea cifre. Căci se poate ca o dată o serie de cifre să reprezinte ceva deosebit, pur și simplu pentru că un eveniment deosebit s-a interpus în serie...

Întrebare: Intervine și inspirația în compilarea cifrelor?

Rudolf Steiner: Inspirația intervine acolo în măsura în care, atunci când aveți o serie, o a doua serie, o a treia serie, determinați apoi – acum iarăși prin spirit –, privind lucrurile calitativ, care fapte din prima serie se modifică prin faptele corespunzătoare, să spunem din a treia serie. Prin aceasta probabil se anulează anumite valori numerice. În cadrul metodei istorice eu denumesc aceasta observare simptomatologică [7]. Trebuie să ai posibilitatea de a evalua lucrurile și eventual să poți cântări corect lucrurile care se contrazic.

Tocmai știința economică este practică momentan într-un mod care nu este deloc obiectiv. Ai sentimentul că statistica este folosită astfel încât de exemplu la ministerele de finanțe ale diferitelor țări, structura bilanțului este decisă așa sau așa în funcție de punctele de vedere ale partidelor politice. Acolo unde cineva vrea să argumenteze o anumită orientare politică, acolo se utilizează într-adevăr date numerice, care însă la fel de bine ar putea demonstra și o alta. Nimic altceva nu este de folos decât faptul de a fi imparțial în suflet. Atunci este luat în considerare ceva cu adevărat elementar, primordial. În cazul tuturor științelor care au de a face cu elementul uman – chiar dacă este vorba de o știință care vă învață să tratați animale, să învățați să le domesticiți – noțiunile dumneavoastră trebuie să se dovedească modificabile. Și aceasta cu atât mai mult în economie. Aici vine inspirația. Atunci trebuie să o ai. Nu mi-o luați în nume de rău că spun aceasta într-un mod sec.

Eu sunt convins că mult mai multi din studenții de astăzi ar avea această inspirație – căci ea nu este ceva îngrozitor, care plutește în înălțimi mistice nebuloase – dacă ea nu le-ar fi propriu-zis izgonită din principiu în școală, deja în gimnaziu și în școlile reale. – Ca studenți la universitate în ziua de azi, avem sarcina să ne aducem aminte acel lucru care ne-a fost alungat când eram în gimnaziu, pentru a ne ocupa în mod viu cu știința. Astăzi știința se practică într-un mod teribil de mort. Mi s-a întâmplat într-o țară străină să vorbesc cu un număr de conferențieri economiști. Ei spuneau: Atunci când vrem să ne vizităm colegii de breaslă din Germania, aceștia spun: Da, poftiți, numai că nu la cursurile mele, vizitați-mă acasă! – Avem realmente nevoie astăzi de o înțelegere imparțială a acestor lucruri... Această știință economică a degenerat în special în ultima vreme. Totul este într-adevăr legat de faptul că oamenii au pierdut această capacitate creatoare a spiritului. Astăzi, oamenii nu cred un fapt până nu se lovesc în mod real cu nasul de el.

Putem citi acum în ziare articole despre blocajul spiritual din Germania. Bineînțeles acesta s-a format într-o lungă perioadă de timp. Dacă vrem astăzi să livrăm revista *Das Goetheanum* în Germania, atunci trebuie să livrăm un exemplar la preț de cost la 18 mărci! Gândiți-vă la revistele de specialitate tehnică, medicală! Sunt imposibil de obținut. Gândiți-vă la consecințele culturale! Aceasta este de asemenea o problemă economică. Germania are un blocaj spiritual... Retragerea acestor reviste este în mod direct ceea ce ar trebui să conducă în Germania la prostire... În Germania aceasta are un caracter economic, în Rusia a luat deja forma unui caracter de stat, acolo nu se mai poate citi ceea ce nu este vândut de însuși regimul sovietic. Oamenii devin cea mai pură imitație a sistemului sovietic. Cel mult ați putea să introduceți în mod fraudulos o carte ici și acolo.

Întrebare: Este de folos ca în cazul observării efectelor economice să nu pornim în primul rând de la statistici, ci de la observarea faptelor existente?

Rudolf Steiner: Acest mod de observare este necesar și când ne ajutăm de statistici. Prin statistică suntem în măsură doar să dovedim lucrurile prin cifre. E clar, dacă cineva vine acum la Viena atunci este suficient numai să meargă pe străzi și să culeagă experiențele. Nu este nevoie decât să observați în ce locuințe au trăit cunoștințele dumneavoastră în urmă cu zece ani și în care trăiesc astăzi. Și astfel una după alta, puteți face astfel de observații de cel mai îngrozitor fel. Vă puteți convinge că o întreagă clasă de mijloc a fost suprimată, care practic mai este în viață numai pentru că nu a murit încă. Ea nu trăiește din punct de vedere economic, căci dacă vedem din ce trăiește este îngrozitor. De la aceste observații s-ar porni, dar tot vă pot fi extrem de importante cifrele ca act justificativ.

Trebuie să ai un anume „fler”; căci atunci când poți să dovedești lucrurile folosind cifre, atunci cifrele te conduc la rândul lor un pic mai departe. De exemplu, deprecierea coroanei în Austria: Este ridicol cât de puțin înseamnă coroana astăzi, însă nu se poate să scadă o valoare, fără să i se ia cuiva ceva. Dacă căutați acum victimele ratei de schimb a valutei atunci acestea de găsit în rândul celor ale căror pensii și alte venituri similare valorează mai puțin. Aici putem continua cu calculul, și lucrul de remarcat este că, astăzi, calculul deja nu ar mai putea fi corect pentru Austria, ca să nu mai vorbim de Rusia. Austria ar trebui să aibă dreptul, deoarece totul era deja epuizat, să devalorizeze în continuare coroana, și aceasta totuși nu ar declara falimentarea statului. Acest lucru poate fi bineînțeles atins numai printr-un blocaj provocat într-un fel oarecare. În momentul în care ridicați acest blocaj oamenii trebuie să adopte alte măsuri...

Întrebare: Poate statul, atâta timp cât există avuție, să acapareze această avuție prin emiterea de mai mulți bani?

Rudolf Steiner: Sigur statul poate exista prin emisiunile suplimentare de bancnote, dar atunci când este atins acest punct că venitul este epuizat, dacă el nu este menținut în mod artificial, atunci statul nu ar mai putea să existe de fapt din punct de vedere economic – chiar dacă fabrică alte bancnote. Căci fabricarea în continuare a

bancnotelor ar trebui să ducă până acolo că fiecare dublare ar conduce spre o creștere la infinit. Statul trebuie să se restrângă din ce în ce mai mult.

Întrebare: Dar statul nu trăiește din însuși capitalul economic care se află în companii, care este investit în afaceri?

Rudolf Steiner: Da, dar din ceea ce există ca beneficiu.

Întrebare: Da, vroiam să spun, el absoarbe capitalul. Capitalul se reduce?

Rudolf Steiner: În măsura în care capitalul are caracter de beneficiu. Căci dacă statul îl absoarbe, atunci el poartă acest caracter. Desigur statul poate trăi, însă nu mai poate face activitate economică. Aceasta nu mai este economie. El poate trăi doar din ceea ce a fost deja produs; el doar consumă din ceea ce e bătrân. Epuizează venitul. În Austria trebuie să fi fost atins de mult punctul în care venitul este mort, epuizat. În Germania este încă departe de a se fi ajuns acolo. Mai mult ca sigur că nici în Austria nu ar mai putea continua lucrurile dacă nu ar exista anumite legi coercitive, ca de exemplu cele referitoare la chirii. Acolo, chiriașii nu plătesc aproape mai nimic – cred că în jur de douăzeci și cinci de centime pentru un apartament cu trei camere. Numai așa se mențin lucrurile, prin aceea că anumite lucruri sunt gratuite. În Germania este tot așa, că pentru locuință se plătește poate numai o zecime din salariu. Prin astfel de lucruri, într-o anumită clasă socială, care poate plăti până la un punct, se poate rezista. În Austria pentru o anumită clasă socială situația s-a degradat într-atât încât nu mai poate plăti nici cele douăzeci și cinci de centime. Oamenii care aveau un venit de, să zicem, trei mii de coroane, puteau trăi din ele în anumite condiții; astăzi această sumă nu mai valorează decât puțin peste un șiling englezesc. Și nu-i așa?, din asta nu se poate trăi!

Astăzi fenomenele economice sunt realmente atât de înfiorătoare încât oamenii ar putea deveni deja atenți, că de fapt acum ar trebui studiate legile economice, și anume astfel încât să ajute din în mod

practic. Această încercare a eșuat în 1919; atunci însă deprecierea valutei nu era încă așa de mare precum astăzi.

Am putea să tratăm subiectul: Ce înseamnă gândire economică? – Apoi: Cum ajungem la o noțiune a muncii în sensul economic? – Și apoi ar fi bine dacă cineva ar trata mai departe, în mod complet liber în mintea sa, noțiunile pe care le-am dedus deja. De asemenea ar fi bine dacă cineva ar încerca să elaboreze noțiunea capitalului întreprinderii: ce este capitalul pur al întreprinderii. Dacă cineva vrea să caracterizeze capitalul întreprinderii conform noțiunii sale, aceasta ar trebui să contrasteze în mod exact cu ceea ce este doar capital din venituri.

A DOUA DISCUȚIE DE SEMINAR

Dornach, 1 august 1922

Walter Birkigt: Munca în sensul economic ar fi activitatea umană din perspectiva rentabilității sale economice. În domeniul fizicii se știe foarte exact că munca fizică este determinată de efectul său mecanic. Este fiecare prestație care este valorificabilă economic, deja muncă? Nu. – Valoarea se poate naște doar în final prin consumator. Atunci când prin muncă este realizat ceva, care în contextul economic capătă o valoare reală, atunci ea poate fi numită muncă economică.

Rudolf Steiner: Aș dori să dau o mică sugestie, întrebându-l pe domnul Birkigt, cum ar privi chestiunea dacă, să spunem, am discuta acum aceste argumente și ar veni întrebarea: Dacă aș asimila într-un anumit fel munca din cadrul organismului sau procesului economic cu înțelesul muncii din punctul de vedere al fizicii, ce se întâmplă atunci când intram mai în detaliu cu noțiunea muncii fizice? [8] – Desigur, tot ce ați spus dvs. este adevărat, dar fizicianul, când stabilește o formulă pentru munca sa, va introduce noțiunea de masă. Căci munca fizică, o energie, este o funcție de masă și viteză. Pentru cea din urmă veți găsi cu ușurință ceva analog în procesul economic. Însă exact asta este specificul formulei fizice pentru munca fizică, faptul că acolo este introdusă noțiunea de masă, care poate fi determinată fizic prin greutate. Așadar avem în noțiunea fizică a muncii „greutate”, pe care o înlocuim prin „masă” și „viteză”. Acum, rămânând la analogia făcută de dvs., ar fi de văzut dacă este necesară introducerea a așa ceva precum noțiunea de masă sau greutate, și în modul de abordare economic. Dacă am face acest lucru atunci ar trebui să încercă să găsim în procesul economic ceea ce ar corespunde cu masa. Așadar, eu cred că s-ar putea pune în discuție această întrebare.

Obiecție: Confirmarea, recunoaștere din partea cumpărătorului face parte din caracterului muncii. – Întreprinzătorul presupune aceste gânduri de confirmare. Faptul că o anumită marfă este vândută înseamnă confirmare.

Rudolf Steiner: Deoarece noțiunea dvs. de confirmare nu ține, inițial, pe deplin de domeniul economic, ci mai mult de domeniul filozofic, este necesar – pentru a putea justifica cumva că această noțiune are o valoare economică – să îi dați o greutate economică. Căci în aprecierea ca atare – atunci când gospodina de exemplu vede mai întâi că ceva îi poate fi de folos – nu este mai mult decât o judecată. Domeniul economic începe abia atunci când ea poate cumpăra acel lucru. S-ar putea foarte bine ca acel lucru să fie excelent, dar din motive economice, pentru că este prea scump, să nu poată fi cumpărat. Așadar, simpla apreciere poate fi desigur o categorie filozofică, dar ea ar fi o categorie economică abia atunci când ar putea să intre, să aibă o poziție în viața economică. Și atunci s-ar clarifica conceptul de activitate economică.

Întrebare: În ce relație se află acum verificarea unei acțiuni economice cu recunoașterea, aprecierea?

Rudolf Steiner: „Recunoașterea” ca atare, nu prea poate fi o categorie economică. Acest lucru ar rezulta din faptul că recunoașterea trebuie să fie ceva subiectiv. Bineînțeles, în categoriile economice intră și ceva subiectiv. Însă apoi trebuie arătată calea prin care devine obiectiv. Presupuneți că două gospodine apreciază în mod cu totul diferit un lucru și, de exemplu, „da”-ul poate conduce la un succes economic și „nu”-ul la un insucces economic. Aspectul economic ar fi de găsit acolo unde motivele conduc o dată la succes, de cealaltă dată la insucces, căci recunoașterea nu poate fi decât o noțiune filosofică. Desigur, aprecierea, recunoașterea se poate strecura în domeniul economic (privat), însă ea trebuie apoi să se strecoare totuși dincolo, în economia națională.

Observație din partea unui participant: Prin activitatea economică eu înțeleg o inițiativă anticipativă a manifestării fizice a unei verificări.

Rudolf Steiner: Aici poate mai este vorba de încă cu totul altceva decât ar putea reieși în discuție. Totuși noi vrem aici să ne mișcăm în gândirea economică. Această formulă nu mi-a dat dovada că dvs. ați intrat în gândirea economică cu această chestiune. Formula desigur este demnă de apreciere, însă ea este de fapt mai mult formula unei filozofii economice care se străduiește, chiar într-un mod oarecum scolastic, să găsească noțiunea de acțiune economică, pentru a justifica metafizic acțiunea economică în fața întregii ordini universale. Dacă aceasta vă este intenția, atunci puteți merge pe această cale; atunci va fi desigur foarte interesant să discutăm despre acestea. Dar dacă vă puneți întrebarea dacă astăzi nu este de exemplu important – și este important! – ca un număr de oameni, care la urma urmei sunt oamenii moderni, să scoată din gândirea lor și să introducă în domeniul economic ceva care ar putea ajuta la redresarea vieții economice, atunci nu este totuși prea vizibil ce lucru cu adevărat special ar putea fi câștigat printr-o astfel de formulare.

Bineînțeles, ar putea fi câștigat faptul că oamenii învață să gândească mai bine, însă noi ne confruntăm cu necesitatea de a face cu adevărat rodnică și economia ca atare. În științele naturale și în medicină nu contează foarte mult până la urmă dacă avem o metodologie. Acolo este de fapt mai mult o tehnică în utilizarea metodelor, instrumentelor de cercetare ș.a.m.d., dar metodologia în sine nu are o valoare deosebit de mare. În știința economică ea are însă o valoare deosebit de mare, deoarece ceea ce noi gândim asupra lucrurilor trebuie să devină practic, funcțional în economie. Altfel ea este doar ce a urmărit Brentano în felul său: pur empirică. Ea nu devine ceva practic. Avem astăzi nevoie de o gândire economică care se poate aplica în mod practic. Și de aceea ar fi deosebit de interesant să luăm acum definiția cuvânt cu cuvânt. Dar ea totuși se află mai mult

pe terenul unei gândiri economic-filozofice decât al unei gândiri economice.

Argumentele domnului Birkigt au pornit de la a dobândi noțiuni ale muncii astfel încât cineva, care într-o asociație ar vrea să știe cum trebuie evaluată o muncă sau alta, să se poată folosi de aceste noțiuni. Aceasta a fost tendința dvs. și ar trebui să fie tendința noastră astăzi, dacă ar fi să ne aflăm într-o asociație în calitate de lucrător de un fel sau altul, ca noi să avem cumva o bază pentru a evalua lucrurile în procesul lor economic.

Observație: Munca economică este orice activitate umană care în mod direct sau indirect acționează ca generatoare de valoare.

Rudolf Steiner: Eu cred că mai ales dacă vrem să dobândim un mod de gândire economic practic, va trebui să luăm în considerare altceva. Haideți pentru a clarifica lucrurile să luăm un caz analog din științele naturii: întregul proces din organismul uman nu este deloc inteligibil dacă se observă doar procesele ascendente, așadar procese care se desfășoară într-o anumită direcție. Dobândiți o înțelegere reală a procesului ca întreg abea când observați și procesele de degradare, de descompunere. Astfel, de exemplu, la nivelul oaselor și în sistemul nervos avem pe deplin procese de degradare; avem în sânge pe lângă procesele de construire pronunțate și procese de deconstruire. Am putea chiar spune: În organismul uman, începând de la formarea chilului intestinal, prin formarea limfei și până la generarea sângelui venos avem de a face pe deplin cu procese de construire. Apoi avem procesele care se află în legătură cu respirația. Acestea sunt procese care reprezintă un fel de echilibru labil între procesele de construire și cele de deconstruire. Iar procesele care se desfășoară în nervi și oaselor sunt procese pronunțate de descompunere. Involuții în contrast cu evoluții! O adevărată înțelegere dobândim abia când ne stabilim noțiunile astfel încât, de exemplu, să înțelegem procesele hepatice ca o combinație de asimilație și dezasimilație, de construire și de descompunere, dezintegrare. Ar putea veni cineva, care poate avea doar un interes teoretic și care pune

și procesele de descompunere tot în cadrul proceselor de construire. El spune: omul se dezvoltă fizic sub procese de construire până la un anumit grad. Apoi el începe să construiască spiritual, așadar altfel. Ei bine, atunci venim dintr-o sferă în alta și reținem numai țesătura de noțiuni abstractă și prin aceasta nu învățăm să înțelegem nimic. Vom învăța să înțelegem acțiunea spiritului în organismul uman abia atunci când știm că spiritul începe să acționeze atunci când nu au loc procese de construire; atunci când știm: în creier nu este construire, ci descompunere și abia în descompunere se poate afirma spiritul. Atunci am de un fel de a înțelege prin care intru în realitate. Dacă mențin în mod abstract pas cu pas o orientare noțională logică pur dialectică, atunci nu ajung la o înțelegere practică.

Deci este necesar ca în cadrul economiei să se ia în considerare nu numai crearea de valori ci și devalorizarea; așadar să se vorbească într-o anumită măsură și despre distrugere reală. Eu am și făcut acest lucru [9]. Odată cu consumul deja începe, dar mai este prezent și un proces spiritual acolo unde are loc devalorizarea.

Să zicem, dacă eu demolez o casă, atunci și aceasta reprezintă o valoare, căci în acest loc demolarea casei înseamnă că pentru cineva se creează ceva productiv. Bineînțeles, lucrurile pot fi privite așa, dacă rămânem la dezvoltarea abstractă a noțiunilor. Însă pentru viața practică este semnificativ unde compun procesul economic din crearea de valori și devalorizare. Și atunci, bineînțeles, trebuie să fie clar că munca are însemnătate nu numai pentru producerea de valori ci și pentru distrugerea de valori. Fără să consider acestea nu dobândesc nici o noțiune adecvată a muncii. Dacă munca nu ar exista și pentru distrugere, atunci nu am putea deloc să facem economie. Acest lucru trebuie să-l includeți în noțiunea dvs.

Cred că, chiar pentru viitorul apropiat, va avea o mare importanță să se identifice ce trebuie să se întâmple din punct de vedere economic în direcția creării de valori și distrugerii de valori. Căci atunci când sunt generate valori, care nu sunt distruse în mod corespunzător, cu toate că ele sunt acolo pentru a fi distruse, atunci se produce o

perturbare a procesului economic. Prin producție excedentară procesul este perturbat. Procesul este tulburat pur și simplu prin aceea că, figurativ vorbind, în stomacul vieții economice se află prea mult.

Întrebare: Nu ar trebui să concepem noțiunea muncii în sensul că munca este o activitate care intră în considerare pentru un organism economic închis?

Rudolf Steiner: Aici intră în considerare ca lucrurile să fie percepute ca realități. Fără îndoială, producerea de prea multe umbrele poate fi un proces de degradare; dar din punct de vedere al prestării de muncă este în orice situație un proces de construire, atât timp cât ne referim numai la muncă. Din punct de vedere al muncii nu este un proces opus, de degradare, de distrugere a umbrelor. Distrugerea umbrelor de multe ori nu se realizează prin ceea ce ați defini ca muncă. Dar în orice caz nu putem numi producerea de prea multe umbrele un proces de degradare, dacă vrem să gândim lucrurile din punct de vedere al muncii.

Trebuie să fim conștienți de faptul că, în ce privește considerațiile economice trebuie să caracterizăm, așadar să încercăm să obținem o noțiune prin afirmarea ei din diferite direcții pentru a dobândi o judecată cu adevărat clară, descriptivă. De la o definiție abstractă nu avem nimic. A fost enunțată o noțiune a muncii: munca este activitatea umană în termeni de eficiență economică, pe scurt activitate economică a omului. – Însă prin ce se deosebește o astfel de definiție a muncii în sens economic de definiția muncii în sens fizic? Într-o astfel de definiție economică nu avem nimic real. Când fizicianul definește munca fizică printr-o formulă, printr-o funcție și în ea are masa și viteza, atunci în ea aveți ceva real; căci masa este măsurabilă. Când fizicianul vrea să definească viteza, atunci el construiește o definiție. Definiția servește numai pentru înțelegere. Fizicianul este pe deplin conștient că prin aceasta el nu face decât să indice ceea ce trebuie luat în considerare. Căci o noțiune a vitezei o are numai cel ce o cunoaște din experiență. Ceea ce el definește este

măsura vitezei. Și astfel fizicianul nu va crede niciodată că el dă o explicație reală atunci când definește viteza. Însă el este probabil de părere – dacă pe drept sau nedrept, nu vreau să cercetez aceasta – că dă o explicație reală, atunci când explică munca drept o funcție de masă și viteză. Cu aceasta el merge pe o explicație reală.

Dacă fac acest lucru în viața economică, atunci se pune problema să abordez chestiunea în punctul corect. Așadar dacă, de exemplu, dau explicația mea despre valoare într-un anumit loc astfel: valoarea este creată, valoarea se naște, valoarea este o funcție de muncă și obiectul natural, natură însuflețită sau de spirit și natură, atunci aveți munca în modificarea care se produce acolo. Aceasta este însă o modificare calitativă, în timp ce în fizică corpul care se mișcă suferă o schimbare a locului. Ceea ce fizicianul are ca măsură, este substanță naturală reală. Totuși, eu mă îndrept spre o definiție care în fapt corespunde foarte bine cerințelor unei astfel de definiții reale din fizică. Nu fac nimic deosebit pentru economie dacă mă străduiesc să definesc munca ca atare. Mai presus de toate trebuie să-mi clarific că munca devine o categorie economică abia atunci când o aduc într-o funcție cu produsul naturii. Când construim astfel de definiții, atunci ajungem la un mod de înțelegere a lucrurilor, care mai târziu efectiv ne uimește. De exemplu, știți că în epoca fizicii clasice fizicianul a definit întotdeauna munca astfel, ca fiind o funcție de masă și viteză. În fața concepțiilor moderne privind procesele la nivelul ionilor și electronilor, această definiție a muncii își pierde complet sensul, deoarece dispare noțiunea de masă. Avem de a face numai cu accelerația. Acolo procesul fizic se emancipează de ceea ce există în el ponderabil ca masă, exact cum la mine capitalul se emancipează de natura prelucrată și intră într-o funcție proprie.

Așadar intrăm într-o zonă care realmente se justifică pe toate părțile. Aceasta este particularitatea în cazul gândirii conforme cu realitatea, că gândim mai departe decât ce avem în definiții. Asupra acestui lucru doresc să atrag atenția, că atunci când vorbesc din punct de vedere economic, niciodată nu încerc să fixez o definiție acolo unde

nu poate fi fixată. Nici „masa” în fizică nu o pot atinge, nu o pot apuca direct, ci numai funcția sa. „Masa este cantitatea materiei”, aceasta este tot numai o definiție a cuvântului! De asemenea nu consider că este semnificativ din punct de vedere economic ca noțiunile de natură, muncă și capital să fie definite una după alta, ci ele trebuie să fie abordate, considerate acolo unde sunt realitățile: nu natura ci natura prelucrată; nu munca ci munca organizată; nu capitalul ci capitalul dirijat de spiritul uman, pus în mișcare, pus în mișcare economică. A aborda lucrurile acolo unde se află ele, acest lucru cred eu că este necesar astăzi în economie!

Întrebarea nu a fost notată.

Rudolf Steiner: Doresc numai să atrag atenția asupra faptului că diferențierea în muncă intelectuală și muncă manuală, în fapt nu este îndreptățită [10]. Dacă cineva ar vrea să definească un lucru ca muncă intelectuală și celălalt lucru ca muncă manuală, atunci nu ar putea găsi cu adevărat nimic altceva decât o tranziție lentă de la un pol la celălalt, dar nu o opoziție propriu-zisă. Din punct de vedere fiziologic acolo nici nu există o opoziție reală. Că lucrurile au fost privite încorect, puteți vedea din faptul că oamenii s-au înșelat întotdeauna în privința efectului de recreere al gimnasticii. Astăzi se știe că gimnastica nu are acel caracter recreativ care i-a fost atribuit în trecut. Elevul nu va munci mai mult făcând așa-numita muncă spirituală, decât făcând gimnastică aceeași perioadă de timp. Bineînțeles, întotdeauna este vorba de a gândi lucrurile fructuos din punct de vedere economic.

Întrebare referitoare la relația dintre gândirea economică și biologică.

Rudolf Steiner: Entitățile economice sunt în realitatea lor, așa cum sunt ele, deja foarte asemănătoare entităților biologice. Puteți foarte bine verifica acest lucru dacă încercați să stabiliți valoarea economică a unei munci, de exemplu munca unui tipograf. Să presupunem că un poet își imaginează că este un poet extraordinar de mare, și chiar ajunge, fie fiind luat sub patronaj, fie prin sprijin

financiar sau prin ceva similar, ca poeziile să-i fie tipărite. Și acum la realizarea acestui volum de poezii lucrează cei care fac hârtia, culegătorii de litere, o mulțime de oameni, care conform noțiunii marxiste indubitabil prestează muncă productivă. Dar să presupunem că nu va fi vândut nici măcar un exemplar, ci toate vor fi topite, reciclate. Atunci veți avea același efect real ca și cum ele nici nu ar fi fost făcute. Practic, în cazul acesta s-a prestat muncă într-un mod complet inutil. Acum însă ar trebui să cercetați din nou dacă ceea ce spun marxistii este în proporție de șapte optimi o prostie sau dacă nu are totuși un sens. Și în acest caz veți observa că modul de abordare biologic oferă un anumit analogism. Într-adevăr, puteți spune: În biologie pot observa întreaga ființă de la început până la sfârșit și o am în fața mea, pe când în economie am de a face numai cu tendințe și altele asemenea. Dar acum vă întreb dacă aveți mai mult decât tendințe în întreaga natură din fața dvs. atunci când reflectați asupra faptului că nu toate ouăle de hering devin heringi, ci că, în comparație cu cele care devin heringi, nenumărate ouă de hering sunt pur și simplu distruse? Se pune însă întrebarea dacă aceste ouă distruse nu înseamnă nimic pentru întreg procesul naturii, sau dacă ele doar urmează o altă direcție în întreg procesul biologic. Căci acesta este cazul. Nu ar putea exista heringi și multe ale ființe marine, dacă nu ar fi pur și simplu distrus un număr așa de mare de ouă de hering. Nu vă aflați încă pe terenul unei observări reale dacă spuneți: Ei bine, aici sunt distruse ouă – și așa mai departe. Sunteți obligați să mai spuneți și: Aici am în fața mea o evoluție. Oul a fost creat și piere prin ceva. Întregul hering, de asemenea, a fost creat și piere prin ceva. Numai că procesele urmează căi diferite și heringul pur și simplu continuă tendința începută de ou. – Niciodată nu ați putea spune cumva că heringul are un drept mai mare de a înceta să existe decât oul. Și acum aveți o analogie cu acea muncă care este distrusă, cu entitățile economice care pier.

Ajungeți la nenumărate exemple în care aveți analogii în modul de gândire între gândirea economică și cea biologică. Numai că acest

lucru nu este observat, deoarece noi nu avem nici o gândire biologică așa cum trebuie și nici una economică. Dacă biologia ar începe să dezvolte o gândire corectă, atunci ar deveni foarte similară celei economice. Pentru a face biologie în adevăratul sens, sunt necesare aceleași capacități care sunt necesare și pentru a face economie.

Întrebare: În ce constă, comparativ cu ouăle de hering, îndreptățirea poeziilor tipărite dar care apoi sunt transformate în pastă de celuloză?

Rudolf Steiner: Lucrurile pot sta în felul următor. Dacă nu ar avea de lucru oamenii care sunt angajați acolo, atunci acești oameni ar trebui bineînțeles să lucreze în altă parte. Și dacă ei ar trebui să lucreze în altă parte, atunci probabil nu ar fi suficient deviat din activitatea umană. Activitatea umană trebuie și ea în anumite situații, ca și ouăle de hering, să fie deviată și această deviere are de asemenea un efect economic. Trebuie desigur să spunem – un lucru care se spune atât de ușor – că somnul este repaus, viața este activitate. Dintr-un anumit punct de vedere însă pentru viață somnul este mult mai necesar decât veghea. La fel este cu această activitate. Bineînțeles, puteți spune: vreau să o folosesc într-un mod mai util; însă este discutabil dacă este mai util când e vorba de umbrele care sunt produse într-un număr prea mare. În primul rând acestea sunt elemente ajutătoare temporare într-un proces economic necorespunzător, pentru a înlătura munca care ar putea avea un efect perturbator. Lucrurile ar sta altfel dacă s-ar gândi sănătos din punct de vedere economic. Dacă s-ar gândi sănătos din punct de vedere economic atunci ar trebui să facă uz de o deșteptăciune colosal de mare – însă în acest caz depășim modul obișnuit de observare economic – pentru a folosi timpul de muncă, care se creează în exces prin aceasta, pentru acei oameni care nu se pot îndeletnici cu ceva. Deci, lucrurile stau efectiv așa: Dacă s-ar gândi sănătos din punct de vedere economic, atunci s-ar produce imediat un lucru, pe care probabil l-ați întâmpina cu bucurie. Dar oamenii nu-și pot imagina că ar fi necesar ca pe oamenii care nu pot fi ei înșiși activi, care nu-și pot

întrebuința ei înșiși timpul, să-i înveți ce înseamnă să economisești timp. Căci abia dacă ar fi necesar ca un om care astăzi lucrează nouă ore, să lucreze mai mult de trei, patru ore. Dacă oamenii ar gândi economic judicios atunci ei ar avea nevoie mult mai puțin să fie activi în modul în care o fac acum. Și atunci ceea ce corespunde pieirii ouălor de hering ar cădea în acest timp. Acum oamenii risipesc așa mult timp în munca care oricum trebuie să piară.

Observație: Dacă vorbim de modul de gândire biologic, atunci avem de a face cu un anume obiect delimitat al percepției noastre, asupra căruia gândim. În cazul gândirii economice trebuie să denotăm prin gândire asupra ce gândim economic.

Rudolf Steiner: „Obiectul de percepție delimitat” îl aveți în biologie tot numai relativ. De exemplu, în cazul unor formațiuni fizice pe care le observați la microscop, sau la care vă uitați mai mult la aspectele individuale care apar dintr-un context mai mare, nici acolo nu aveți așa ceva. Puteți spune că într-o picătură de sânge aveți un obiect gestionabil, ceva ce puteți cuprinde cu privirea. Dar în momentul în care îl priviți la microscop, vedeți mai mult – într-un milimetru cub vedeți cinci sute până la șase sute de celule roșii și acestea sunt toate în activitate. Acest lucru este cu siguranță vizibil pentru ochi prin microscop, și totodată arată extrem de similar cu ceea ce vedem dacă privim undeva un proces economic limitat. Să presupunem că va aflați în fața unui stand la târg și îl vedeți pe cel care are standul, vedeți cum stau acolo mărfurile lui; vedeți cum vin clienții, el își vinde marfa, ei îi lasă banii,... dacă acum toate acestea – eu îmi imaginez că ați reuși să fiți un asemenea uriaș – le-ați privi pe toate odată ca un singur lucru, ceva foarte dens, formând un tot, atunci nu există o diferență reală. Într-un domeniu limitat pot vedea economia într-un mod la fel de relativ. Dacă observ proprietarul standului cu tot ce ține de acesta, atunci este numai relativ altfel, decât, să spunem, atunci când englezii vând opiu în China și eu observ tot ce este corelat cu aceasta. Nu văd de ce nu ar fi niciun obiect acolo.

Întrebare: Eu nu știu exact unde începe domeniul economic și unde se sfârșește.

Rudolf Steiner: De asemenea, nu știm nici unde începe biologia. Ceea ce ne face posibilă înțelegerea naturii a ceea ce este viu, același lucru, din punct de vedere conceptual, ne face posibilă înțelegerea economiei. Numai că este necesar un lucru. Poate că este valabil ceea ce spuneți dvs.: în contemplarea obiectului din natură, obiectul ne vine în întâmpinare, pe când în cazul economiei subiectul trebuie să-î vină obiectului puțin în întâmpinare. În economie trebui să ai ceea ce eu ieri am numit spirit. Biologii pot avea, dacă este nevoie, doar puțin spirit și pot lucra numai cu metode. Dar pentru a gândi economic, ai nevoie de ceva spirit.

Întrebare: Mie mi se pare că procesul economic s-a format fără ca gândirea să fi fost economică; că gândirea trebuie să devină economică. Faptul că economia merge într-un mod sănătos sau nesănătos, nu contează. În acest sens voi putea totuși vorbi de un obiect în economie, în mod corespunzător științei naturale.

Rudolf Steiner: Domnul G. are dreptate: diferența constă în faptul că în economie avem nevoie să pornim de la o anumită înțelegere subiectivă a ceea ce întâmplă afară în lume. Dar în schimb în economie această subiectivitate ne este mai facilă decât în biologie. Atunci când studiază biologia omul – deoarece nu este un cărăbuș de mai atunci când o studiază – se află bineînțeles întotdeauna în afara ei și trebuie să stea în afară, în timp ce atunci când observi ceva economic ești în exterior doar într-o măsură mult mai mică. Întotdeauna mai poți găsi în tine atâta umanitate încât să înțelegi bine muncitorul, să poți înțelege și angajatorul. Aceasta reprezintă partea general umană iar aceasta înlocuiește ceea ce în biologie reprezintă privirea din exterior. În această privință domnul G. are dreptate. Dar pe de altă parte cred că, de exemplu, Goethe a dat o definiție așa de bună părții întunecate a noțiunii de comerț, tocmai pentru că ajunsese atât de departe în perspectiva sa asupra biologiei. Astfel, găsim câteodată la Goethe concepții uimitor de pertinente economic.

Aceasta are un pic de a face cu perspectiva lui morfologic-biologică. În biologie natura joacă tocmai rolul celui care dă un brânci atunci când tu însuși nu ai spirit. În cazul economiei trebuie să-ți pui tu însuși la bătaie spiritul.

Obiecție: Există teoreticieni care spun că nu ar exista știință economică deoarece nu există economie. Spann se exprimă în acest sens.

Rudolf Steiner: El este foarte admirat și în Viena oamenii deștepți îl consideră drept o minte deosebit de luminată. M-am preocupat prea puțin de persoana sa încât să pot judeca prea mult asupra lui, dar ceea ce spun oamenii deștepți despre el, nu m-a luminat prea mult. Însă ar fi numai o dialectică ingenioasă să spui că nu există economie. Există de asemenea oameni care spun: nu există viață ci numai mecanism.

Ar trebui acum să facem observații speciale. Cineva ar trebui să încerce să arate mai concret unde sunt necesare procese economice de valorizare și de depreciere.

A TREIA DISCUȚIE DE SEMINAR

Dornach, 2 august 1922

Observație: Din nou este pusă în discuție noțiunea de apreciere, recunoaștere din partea consumatorului și din nou ea este desemnată de către Rudolf Steiner ca fiind neadecvată pentru știința economică.

Rudolf Steiner: Noțiunea aprecierii conduce spre filozofie economică și nu către știința economică ca atare. În plus ar trebui să ne străduim să găsim în știința economică astfel de concepții care, pe cât posibil, să poată fi purtate, modificându-se ele însele mereu, prin întreaga viață economică. Cu noțiunea aprecierii veți putea cu greu atinge toate elementele economice, fără a extinde foarte mult această noțiune. Acest lucru îl putem face întotdeauna cu noțiunile. Vreau să spun, de exemplu: Ce formă ar lua noțiunea care a fost dezvoltată ieri, dacă am avea de-a face cu situația că un Rembrandt complet necunoscut până acum ar fi găsit undeva într-un pod, dacă ar fi vorba atunci să estimăm valoarea economică, despre care putem vorbi cu siguranță, a acestui Rembrandt? Nu mă refer la cum s-ar face estimarea, ci la cum ar fi în acest caz cu noțiunea aprecierii.

Observație: Reprezentantul noțiunii de apreciere consideră că „politicul” este de vină pentru că sunt induse aprecieri unor procese nesociale – de exemplu câștiguri economice nemeritate.

Rudolf Steiner: Dacă avem posibilitatea de a transpune în realitate în mod corect tripartiția socială, atunci noțiunea de „politic” – așa cum ați dezvoltat-o dvs. – va dispărea. Deoarece politicul există în esență în domeniul juridic, astfel încât ar ieși complet din domeniul economic și atunci, prin într-un anumit comportament politic, nu s-ar putea induce o „apreciere”.

Însă persistă încă întrebarea: Ce este atunci „politicul”? Politicul este de fapt o noțiune extraordinar de secundară, puternic derivată. Căci din punct de vedere pur economic nu există nici un motiv de a fi politic. În exemplul pe care l-ați adus dvs. cu întreprinzătorul care

contează pe un câștig de două sute de mii de mărci și care apoi, dacă plătește muncitorilor optzeci de mii, în urma unei desfășurări mai iscusite a afacerilor încasează cinci sute de mii, nu este necesar se intre în politic. Să presupunem următoarele lucruri: Cu ceea ce acolo a fost câștigat în plus, întreprinzătorul, în cazul în care lucrătorii se descurcă cu cele optzeci de mii primite și sunt mulțumiți cu aceasta, poate veni în mod deschis în fața muncitorimii și poate spune: Am contat că voi avea un câștig de două sute de mii de mărci. Însă au rezultat cu trei sute de mii de mărci mai mult. Am fondat afacerea, pornind de la premiza că va exista un câștig de două sute de mii. Acești trei sute de mii au fost realizați în plus. Eu consider, din cutare și cutare motiv, că pentru întregul organism economic în care ne aflăm cu toții este mai potrivit, cu acești trei sute de mii de mărci, să zicem de exemplu, să fondăm o școală, decât să vi-i împart vouă. Sunteți de acord cu aceasta? – Aici aveți o formă în care procesul economic a rămas același, însă nu aveți deloc nevoie să luați în calcul niciun factor politic.

În istoria lumii politicul este un produs secundar. Acest lucru se bazează doar pe faptul că raporturile de forțe primitive, probabil deosebit de antipatice, dar foarte cinstite, au luat treptat forma războaielor dintre oameni. Nu putem spune că războiul ar fi continuarea politicii dar cu alte mijloace, dar politica este războiul modern transferat în planul spiritual. Căci acest război se bazează pe faptul că oponentul este înșelat, că sunt create situații care îl duc pe acesta în eroare. Orice flancare sau învăluire în război, orice nu este un atac direct, deschis, se bazează pe o înșelare a inamicului. Și generalului i se vor atribui cu atât mai mari merite cu cât el va reuși mai bine să-și înșele inamicul. Aceasta, transferată în plan spiritual, este politica. Exact aceleași categorii le găsiți în politică.

Când vorbim despre politică, atunci să spunem: Ar trebui să ne străduim ca politica să fie învinsă, depășită în toate, chiar și în politică. Căci în fond avem de a face cu adevărata politică abia atunci

când tot ceea ce se întâmplă în domeniul politic, are loc în forme cinstite. Abia atunci avem statul de drept.

Întrebare referitoare la exemplul croitorului [11].

Rudolf Steiner: Iluzia este creată numai prin faptul că este extrem de mică cota de câștig creată printr-un singur costum și prin urmare ar dura foarte mult până când această cotă mică ar deveni vizibilă în contabilitatea croitorului astfel încât el să o resimtă într-adevăr ca pe o pierdere. Această situație are la bază faptul că prin diviziunea muncii produsele devin practic mai ieftine. Dacă, sub influența diviziunii muncii, cineva ar munci pentru o comunitate, atunci și propriile produse l-ar costa mai puțin, decât dacă ar munci pentru sine însuși. Exact în aceasta constă de fapt adevărata ieftinire din diviziunea muncii. Dacă ea este întreruptă într-un punct anume, atunci crește prețul articolului respectiv, pe care cineva și-l face singur. Acum, bineînțeles, cota pentru un singur costum pe care un croitor îl face pentru sine însuși nu ar conta foarte mult. Însă ar fi observabil dacă ar face-o toți croitorii.

Cu înaintarea diviziunii muncii, nici un om nu-și va mai pregăti ceva singur, cel mult doar în agricultură. Dacă acum un croitor își face realmente el însuși costumul și ar vrea să-și facă o balanță contabilă cu totul corectă, atunci el ar trebui să-și treacă în contabilitate propriul costum la un preț mai mare decât este prețul pieții. Așadar el trebuie să-și introducă cheltuielile sale mai mari decât este prețul pieții. Nu contează atât de mult să stabilim în cazul individual dacă el acum efectiv cumpără costumul.

Este desigur prezumția de la sine înțeleasă că el nu cumpără hainele de la alți croitori ci de la comercianții. Prețul pe care un costum îl are la un comerciant este mai ieftin – altfel diviziunea în producție și comercializare nu ar avea nici un sens – decât ar fi prețul dacă respectivii croitori ar lucra fără comerciant. Așadar croitorul trebuie să fixeze un preț mai mare atunci când el lucrează fără comerciant, deoarece comerciantul îl aduce pur și simplu mai ieftin pe piață decât dacă ar vinde croitorii înșiși. Ați putea cel mult obiecta

– și această obiecție ar fi îndreptățită în anumite condiții - spunând: ceea ce ar fi semnificativ mai ieftin la marfa care nu ar fi vândută prin comerciant ar rezulta din faptul că dacă croitorul trebuie să își cumpere marfa de la comerciant, el trebuie să ia în calcul și drumul său la comerciant. Ați descoperi atunci că prin introducerea comercianților într-adevăr și aceste drumuri ajung să fie mai ieftine. Printr-o simplă comparare a prețurilor de producător și comerciant nu puteți bineînțeles descoperi dacă costumul este mai scump sau mai ieftin.

Întrebare: Prețul unui costum ar trebui să exercite o presiune asupra prețului asupra celorlalte costume. De ce ar deveni celelalte costume mai scumpe?

Rudolf Steiner: Se exercită o presiune asupra prețului prin aceea că el ia un costum din suma tuturor costumelor cu care face negoț comerciantul, că el ia comercianților posibilitatea profitului pentru acest costum; astfel încât ei trebuie să obțină un profit mai mare de la celelalte costume. Ceea ce comercianții cer ca un profit mai mare, aceasta conduce la o creștere a prețului la producător, dar pentru croitor aceasta înseamnă o presiune asupra prețului.

Întrebare: Acum se pune întrebarea dacă această presiune asupra prețului face mai puțin decât duce la creșterea prețului traseul comercial.

Rudolf Steiner: Acest lucru nu-l veți găsi nicăieri. Încercați o dată să rezolvați problema. Aceasta este o sarcină care în mod direct ar putea fi pusă astfel: În ce măsură vânzarea prin comerciant acționează ieftinind față de vânzarea proprie? Aceasta pusă în mod direct ca temă de dizertație, ar fi importantă. Atunci ați vedea: dacă cincizeci de croitori fac drumuri și aceste drumuri ar trebui să fie calculate, costă într-adevăr mai mult decât dacă comercianții fac drumurile.

Obiecție: Despre costumul pe care croitorul îl ține pentru sine spuneți: dacă ar trece prin comerț atunci s-ar produce o ieftinire.

Acum în cazul costumului pe care el îl păstrează pentru sine este economisită întreaga cheltuială a comerciantului, de a media transportul.

Rudolf Steiner: Acest lucru ar însemna ceva dacă exact prin comerciant nu s-ar ieftini. Dar deoarece comerțul intermediar ieftinește, atunci nu are nici o importanță faptul că el își păstrează în casă costumul.

Observație: Să spunem că prețul de producție este 100 de mărci. Acum se adaugă comercializarea și astfel costumul ajunge să aibă un preț de 120 de mărci. Prin intermediul comerciantului el este micșorat la 110. Însă dacă croitorul nu pune în circulație propriul său costum, atunci și el economisește cele 10 mărci.

Rudolf Steiner: Trebuie însă în acest caz să priviți întreaga balanță contabilă, care se naște din comercianți și croitori, ca pe ceva complet real din punct de vedere economic. Trebuie să cercetați cum afectează acest articol singular balanța totală. Nu putem depista acest lucru prin simpla comparare a înregistrărilor individuale în balanță. Trebuie să îl găsești din aspectul general. Atunci ai vedea: deoarece diviziunea economică a muncii înseamnă o fructificare a muncii, dacă într-o muncă complet divizată economic eu mă întorc la o stare anterioară, mi-aș dăuna și mie însumi și celorlalți. Ești astfel împletit cu ei încât prin revenirea la un stadiu anterior îți dăunezi și ție însuși. Iluzia se naște prin aceea că este dificil de a determina acea cotă extrem de mică. Dar nu este nevoie decât să calculez în progresie: dacă gândiți că toți croitorii își fac singuri costumele și ei fac acum o asociație, atunci, ceea ce ar trebui înregistrat altfel în balanță ca sumă cumulată, va însemna totuși ceva.

Observație: În cazul industriei de confecții lucru acesta devine deja evident.

Rudolf Steiner: În mod foarte sigur așa este. Și atunci este firesc să cercetezi ce cauze există. Va fi o sumă extrem de mică, dacă va fi vorba numai de diviziunea muncii între producător și comerciant. În schimb suma va deveni deja considerabilă dacă diviziunea muncii

merge mai departe, aşadar dacă croitorul nu mai confecţionează de loc costume întregi ci numai anumite părţi. Atunci el, dacă vrea să-şi confecţioneze un costum propriu, va ieşi mult mai scump decât dacă şi-ar cumpăra lucrurile de undeva. Am spus că este un exemplu radical care are doar o însemnătate ca principiu. Dar ceea ce mai târziu apare puternic la diviziunea în continuare a muncii, acelaşi lucru este valabil deja în punctul incipient al diviziunii muncii.

Întrebare: De ce nu putem aplica acest lucru şi la agricultură?

Rudolf Steiner: Nu am spus acest lucru. Eu am spus: Astăzi, din ce în ce mai puţin oamenii vor produce pentru ei înşişi, cu excepţia agriculturii, unde este cel mai probabil că agricultorul îşi asigură singur cele necesare. În agricultură, unde oricum au loc aşa de multe corecţii ale cursului economic general, nu contează cu adevărat prea mult dacă ţăranul ia din ce-i a lui varza sau o cumpără. Cu toate acestea, dacă ar exista un raport economic real în sensul tripartiţiei între agricultură şi non-agricultură, atunci acest lucru ar fi de luat în considerare şi pentru agricultură. Astăzi lucrurile stau însă astfel, că practic au loc tot felul de rearanjamente subterane şi prin acestea raportul preţurilor dintre industrie şi agricultură este complet subminat. Acest aspect va fi tratat şi în zilele următoare. Dar dacă ar fi să examinăm bilanţul general al unei regiuni economice, pentru ca agricultura şi industria să se echilibreze reciproc, atunci s-ar dovedi că, în condiţiile actuale, din agricultură curge o parte semnificativă spre industrie, pur şi simplu pe căi subterane. Dacă însă, sub forma asociativă, acelaşi sau aproximativ acelaşi număr de muncitori ar lucra într-o ramură a industriei atât cât să o permită preţurile, atunci am avea o altfel de distribuţie între domeniul urban şi rural. Se subestimează ce ar însemna dacă principiul asociativ ar fi pus în practică. Prin urmare, nu este foarte simplu de răspuns la întrebarea: de ce „Kommender Tag”^{*} nu este o asociaţie? Pur şi simplu pentru că

^{*} *Der Kommende Tag AG* – societate pe acţiuni pentru promovarea valorilor economice şi spirituale, fondată la 13 martie 1920 în Stuttgart, a fost o întreprindere asociativă în sensul unei tripartiţii sociale. Din cauza inflaţiei

nu este suficient de puternică pentru a avea o influență aparte în desfășurarea economică. Aceasta necesita în primul rând o anumită mărime a asociației. Ce vrea „Der kommende Tag” să facă astăzi altfel în relația dintre întreprinderi și muncitori decât are loc deja? Acest lucru ar fi posibil numai într-un caz – am mai spus lucrul acesta o dată în cadrul unei adunări a firmei – și anume dacă muncitorii firmei „Der kommende Tag” s-ar decide cu toții să se retragă din sindicate. Atunci am avea începuturile unei mișcări care, ca atare ar pune lucrurile în mișcare și din cealaltă parte, a muncitorimii. Însă atât timp cât muncitorii iau parte la greve pur și simplu în același fel ca și ceilalți muncitori, este imposibil să vorbești cu ei așa cum ar fi ideal.

Mai presus de toate, forma asociativă ar determina o migrare a unui număr de fabrici de la oraș în mediul rural; și alte lucruri similare ar rezulta drept consecințe necesare ale formei asociative. Nu degeaba există sate și economia rurală. În economia primitivă, economia rurală este singura formă de economie. Apoi se face trecerea la piețe. Aceste denumiri sunt mult mai corecte din punct de vedere economic decât s-ar gândi cineva. Atât timp cât există acolo piața și satele de jur împrejur, piața, chiar dacă este guvernată de principiul ofertei și cererii, va însemna din punct de vedere economic ceva mult mai puțin dăunător – doar dacă nu există escroci, ceea ce este o problemă personală – decât dacă se adaugă economia urbană. Prin aceasta este schimbat radical întregul raport dintre producători și consumatori. Atunci nu mai avem sate care își reglează de la sine piața, ci am deschis poarta tuturor posibilităților care există atunci când raportul dintre consumatori și producători nu mai este clar, atunci când se amestecă. Și acesta este cazul atunci când oamenii locuiesc împreună în orașe.

din 1922/23 încep să apară dificultăți financiare, iar la începutul anului 1925, a trebuit să fie lichidată. Weleda AG, existentă și astăzi, precum și Futurum AG, își au începutul în Der Kommende Tag AG. Dintre companiile afiliate, în principal din Stuttgart și zona înconjurătoare, au făcut parte și prima școală Waldorf și diferite institute de cercetare. (*nota traducătorului*)

Raportul dintre producători și consumatori nu poate fi cuprins cu privirea în înregime sa și înțeles altfel decât dacă se organizează în mod asociativ. Atunci însă se schimbă raporturile care au luat naștere sub influența încâlcirii. Căci structura asociativă este ceva care nu urmează numai să organizeze ci să și acționeze economic. Prin structura asociativă ar rezulta că pornind din fiecare membru în parte – pe aceasta se bazează interacțiunea celor trei membre (părți) ale organismului social – se generează în același timp sănătatea celorlalte.

În cursul unor perioade mai lungi de timp, dar totuși nu foarte lungi, se va ajunge ca în orașe să existe în principal funcționarii administrativi împreună cu școlile centrale și așa mai departe, deci în principal viața spirituală și viața juridică vor fi împreună, în timp ce viața economică și viața juridică vor fi decentralizate împreună. Așadar conviețuirea s-ar separa și spațial, dar nu astfel încât am avea acum trei părți complet diferite, ci astfel încât orașele ar reprezenta în principal o întretesere a vieții spirituale cu o administrație mai centralizată, mai largă orizontal. Și în cercul întreprinderilor economice ar exista administrații mai mici, mai decentralizate. Aceasta ar presupune ca toate rețelele de transport să devină mult mai eficiente decât până acum. Acestea nu sunt încă atât de mult evolute deoarece nu avem nevoie de circulație pentru producție, atunci când producătorii sunt comasați în zona urbană.

Nu este deloc ușor, stimați participanți, să vorbești despre tripartiție, deoarece există atât de multă viziune în ea. Dacă cineva descrie cuiva astăzi ceea ce se naște acolo, atunci el spune: demonstrează-mi! – Da, nici un om nu-mi poate demonstra chiar și teoretic că mâine va fi flămând. Cu toate acestea, din experiență el știe că mâine va fi flămând. Și astfel printr-o gândire economică corectă începe și un mod corect de previziune economică. Trebuie să priviți ca pe un lucru real, ceea ce aici este considerat ca fiind adevărata gândire economică, că începi să dezvolti o astfel de gândire care realmente ea însăși este tot productivă. Altfel aş putea să vă întreb: ce valoare economică are

știința economică? Una care este numai contemplativă are o cu totul altă valoare economică – este în principal consumatoare – decât una gândită în mod real; aceasta este în esență producătoare.

Întrebare: Croitorii fac presiune asupra prețului produsului lor dacă la diviziunea muncii se aprovizionează pe ei înșiși. Este același lucru valabil pentru un nasture sau un alt produs parțial?

Rudolf Steiner: Copil fiind am trăit într-un sat în care exista un cizmar – se numea Binder. Acesta refuza orice fel de raporturi între el și clienții săi dacă nu le îndeplinea el însuși. El mi-a adus mie, a adus tatălui și mamei mele personal fiecare pereche de cizme pe care a făcut-o. Acum din ce se compune întreaga pereche de cizme? Se compune, în acest caz, din partea de deasupra gleznei – erau așa de lungi -, din căpută, talpă și din drumul cizmarului, drum pe care îl avea de făcut până la noi. Și acesta face parte din perechea de cizme. Nu contează dacă vorbiți de partea superioară a cizmei sau de talpă sau de acest drum. Diviziunea muncii a început mai întâi prin înălăturarea părții care reprezenta drumul de făcut. Mai ales în cazul croitorilor acest lucru este cel mai radical, pentru că acolo nu este așa ușor să vezi toate elemente care sunt incluse. Când am încălțat cizmele am știut: eu merg pe drumul pe care l-a făcut cizmarul!

Întrebare: În cazul nasturelui, dacă îl produc eu însumi, tot fac o presiune asupra prețului?

Rudolf Steiner: În anumite împrejurări acolo veți pierde și cel mai mult; căci se poate nici să nu aveți nevoie de el!

Obiecție: Doresc să presupun că am nevoie de el.

Rudolf Steiner: Atunci trebuie luată în considerare întrebarea la ce aveți nevoie de produs. Dacă îl modificați în asemenea fel – poate fi o mică sau mai mare modificare – încât să capete o valoare reală, atunci probabil nu veți pierde nimic.

Observație: Am nevoie de el pentru consum, așadar pentru distrugere.

Rudolf Steiner: În agricultură este așa că acolo intră alte corecții. Dacă ar fi efectuată diviziunea muncii, atunci ar fi valabil și acolo. Însă abia dacă veți avea posibilitatea să valorificați, în sensul realizării unei ieftiniri, dacă păstrați ceea ce a fost produs în condiții de diviziune a muncii.

O pâine este încă foarte apropiată de agricultură. Totuși exact cu această pâine am făcut o experiență de-a dreptul dezastruoasă. Cu intenții cât se poate de bune am determinat pe un membru al societății noastre – era înainte de război – să producă o pâine igienică și în general bună. Și această pâine a fost apoi vândută numai membrilor noștri, altcineva nu au cumpărat-o. Pâinea a devenit așa de scumpă încât așa nu a mai mers.

Observație: Era chiar pâine de calitate.

Rudolf Steiner: Dacă diferența de preț ar fi fost îndreptățită numai prin calitate, atunci ar fi putut fi justificat. Însă diferența de preț era semnificativ mai mare numai din cauză că producția generală se afla sub principiul unei diviziuni a muncii mult mai largi decât cea din cazul membrului nostru. Și el producea astfel încât nu își distribuia producția la atât de mulți oameni ca și ceilalți; așa producea mult mai scump.

Întrebare: Cum stau lucrurile în cazul hainelor la modă?

Rudolf Steiner: Acum ne aflăm însă în domeniul estetic și nu în cel economic. Nu am vrut să ating deloc chestiunea dacă nu ar fi poate foarte bine ca în anumite domenii să se evite diviziunea muncii. Eu chiar sunt împotriva ca diviziunea muncii să fie aplicată în toate domeniile; nu din motive economice, ci din motive ce țin de gust. Găsesc chiar că ar fi oribil dacă diviziunea muncii ar fi aplicată până în detaliu, de exemplu pentru îmbrăcămintea oamenilor. Însă acolo trebuie să spunem: Trebuie să aplicăm bineînțeles viața spirituală liberă, care mai întâi ne-ar costa ceva. Ar scumpi unele lucruri, dar s-ar echilibra cu toate că unele produse, care nu sunt incluse în diviziunea muncii, ar deveni mai scumpe. Vă rog să nu înțelegeți că aș vrea să devin fanatic. ...

Întrebare: Cum stau lucrurile, în cazul în care există semnificativ mai mulți comercianți decât este îndreptățit din punct de vedere economic?

Rudolf Steiner: În cele spuse de mine premiza este ca există atâtia comercianți cât este îndreptățit din punct de vedere economic. Nu avem de a face cu o progresie liniară ci cu o direcție maxim-minim. La un anumit număr de comercianți avem influența cea mai favorabilă a faptului că se lucrează prin comercianți. Ce este sub acest număr sau îl depășește este nefavorabil.

Întrebare: Acest număr poate fi determinat?

Rudolf Steiner: Dacă lucrurile sunt gestionate în mod rezonabil, atunci numărul comercianților se determină la fel de precis ca și numărul producătorilor. Astăzi nu aveți niciunde principiul desfășurării activității economice în mod rezonabil. Nu ia nimeni în considerare cât de multă muncă inutilă este prestată. Gândiți-vă numai la tipărirea cărților. Dacă ați economisi toată această muncă inutilă atunci ați obține peste tot o apropiere de cifrele firești. Economisirea de muncă inutilă aduce deja o reducere a numărului firesc de persoanelor active într-un anumit domeniu. Astăzi lucrurile stau în așa fel că realmente comercianții irosesc mai mult decât producătorii înșiși. Cel puțin în Germania.

Un anumit număr de comercianți trebuie să existe pentru fiecare articol. Dar va trebui de asemenea să țineți cont că uneori însuși sistemul de vânzare intermediară este mascat. El poate fi înlocuit prin altceva, printr-o mare varietate de alte lucruri. Gândiți-vă numai cât de mult din vânzarea intermediară poate fi înlocuit, de exemplu, prin înființarea marilor bazare. Prin aceasta se creează o cu totul altă categorie economică.

A PATRA DISCUȚIE DE SEMINAR

Dornach, 3 august 1922

Întrebare: Se mai poate vorbi de valoare când un lucru și-a îndeplinit scopul? Ce se întâmplă dacă lucrul respectiv revine din nou în procesul economic? – Reprezintă demolarea unei case o devalorizare prin munca umană? Această devalorizare are un sens sau nu? – Se poate vorbi despre devalorizare prin munca umană numai atunci când nu sunt create valori noi?

Rudolf Steiner: Exprimați-vă opiniile despre acestea! Vor rezulta teme, ca de exemplu huilă și lignit. Cineva ar putea avea ideea că huila, pur și simplu ca substanță, este un obiect mai valoros decât lignitul. Însă el va trebui atunci să-și apere teza. O alta ar fi teza, mai îndrăzneată, conform căreia de regulă munca mecanică nu produce o creștere a prețului. Atunci distinsele persoane prezente aici vor avea de obiectat un lucru sau altul. Atunci, chestiunea atribuirii de valoare și devalorizării nu va fi epuizată prin aceea că vor fi citate fenomene excepționale, precum submarinele, ci va fi o chestiune despre faptul că pur și simplu în procesul continuu al vieții economice, trebuie tocmai prin muncă, să se pricinuiască devalorizări necesare din punct de vedere economic.

Diverse întrebări puse între timp.

Rudolf Steiner: Problema care se pune este dacă se poate vorbi – de asemenea cu totul în sens economic – despre a da valoare și a devaloriza prin muncă. Dacă mașinile se depreciază, atunci, din punct de vedere economic, aceasta ar însemna consum. Nu se pune problema dacă scopul unei munci este devalorizarea, ci dacă în procesul economic sunt necesare devalorizări care nu pot fi realizate decât prin muncă.

X: Devalorizarea prin muncă a valorilor intervine în scopul de a așeza ulterior valori mai mari în locul lor (valori intermediare).

Rudolf Steiner: Acesta poate fi un exemplu, dar nu este absolut fără obiecții. Un exemplu mult mai simplu este unul cotidian: dacă înfășurați ața pe o bobină, prin aceasta ați realizat un produs. Această bobină a luat naștere prin aceea că a fost executată o muncă. Dacă continui munca atunci trebuie să desfășor ața de pe bobina. Pentru aceasta este într-adevăr nevoie de executat o muncă. În cazul operațiilor intermediare este necesar ca lucrările efectuate în cadrul procesului să fie din nou dizolvate.

Întrebare: Același lucru ar fi valabil și în cazul mutării produselor în alt loc?

Rudolf Steiner: Aceasta ar avea loc cel puțin atunci când schimbați trenul pe alt traseu. Atunci trebuie să distrugeți prima valoare pentru a da celei de a doua valoarea corectă. Dacă aveți un tren aici și vreți să-l poziționați acolo, atunci prin re poziționare ați produs o astfel de devalorizare. Și astfel de lucruri se întâlnesc peste tot. Acestea ar fi devalorizări care sunt necesare și pentru a căror realizare este nevoie de muncă. Numai că în mod obișnuit nu le observăm. Ele există însă peste tot. Nu trebuie decât să luați ca exemplu pe cel ce încarcă cu lopata cărbunii în locomotivă. Fochistul trebuie să îi ia din nou de acolo cu lopata. Dacă vreți să rămâneți doar la nivel de noțiune, atunci puteți spune: acesta este un proces continuu. – Nu ar fi însă de ajuns. Deoarece procesul continuu nu poate fi realizat aici în mod nemijlocit, ar trebui să calculați cât ar costa procesul continuu dacă aş avea peste tot cărbunii pregătiți, în comparație cu cât ar costa dacă aş efectua întotdeauna un proces parțial, trebuind apoi să-l distrug din nou.

Întrebare: Industria ambalajelor ar fi de asemenea un exemplu?

Rudolf Steiner: Desigur. Un exemplu foarte izbitor, în care nu putem aplica cu adevărat noțiunea de utilizare și nici cea de consum pur prin uzare, ca în cazul briciului de bărbierit care se tocește. Acolo un produs care are valoare este distrus și aceasta este o muncă economică necesară. Consumul constă numai în tocire. Însă pentru a-l devaloriza complet este necesară muncă.

Întrebare: Colectarea – vânzarea – topirea – refolosirea fierului vechi – putem denumi rematrișarea o revalorizare?

Rudolf Steiner: Este similar cu valorificarea deșeurilor. Aceasta nu poate fi numită devalorizare.

Observație: Procesul este însă încheiat!

Rudolf Steiner: Da, și apoi descopăr că eu pot revalorifica ceea ce există acolo precum un produs natural. Trebuie să fie acolo criteriul conform căruia este nevoie de muncă umană pentru a pricinui un proces de devalorizare.

Topirea fierului nu este propriu-zis un proces de degradare. Sigur, lucrurile pot fi echivoce. Un lucru poate fi interpretat într-un fel sau altul. Ar putea fi înțeles și ca un produs al devalorizării.

Întrebare: Devalorizarea prin intermediul războiului – fabricarea grenadelor – pur și simplu explodate?

Rudolf Steiner: Pentru cel care nu este învingătorul aceasta reprezintă o devalorizare.

Întrebare: În cazul echipamentelor de război se poate vorbi despre o creare de valori în sensul economic?

Rudolf Steiner: Poate deveni economic abia în urmările sale. Industria de război nu este creatoare de valori, atât timp cât produce pentru stoc. Atunci ea este de fapt o muncă distructivă – însă nu se poate spune că și necesară.

Observație: Ceea ce este consumat peste nevoile normale, echipamente de război și așa mai departe, conduce după terminarea războiului de exemplu la un deficit.

Rudolf Steiner: Trebuie avut în vedere faptul că acest consum anormal care apare acolo are o anumită similaritate cu ceea ce consumă un rentier într-o comunitate economică. Acest consum este dat. Dacă vrem să-l justificăm – astăzi va fi combătut – atunci bineînțeles că pentru toate lucrurile există o anumită justificare. Consumul de către rentieri se justifică dacă producția terenului furnizează o recoltă mai mare decât poate fi consumat în mod normal

de cealaltă populație. Pentru realizarea echilibrului economic consumul aferent rentierilor este în anumite condiții un lucru bun. Și, privit din acest punct de vedere, există o justificare economică a forțelor armate. Justificarea este fondată pe faptul că oamenii spun: Lucrurile există și pot fi produse. Nu ar fi echilibru economic, ar trebui să rămână șomeri atâția și atâția oameni dacă armată nu ar consuma, fără ca ea în fapt să producă. Căci ea nu produce de fapt nimic.

Întrebare: Forțele armate nu ar trebui privite similar cu tratarea cu pesticide a grâului sau ceva în sensul acesta?

Rudolf Steiner: Această concepție există: în școala de la Rodbertus. Apărarea este socotită printre factorii productivi. Problema care se pune este dacă concepem o economie sub anumite premise sau fără aceste premise sau cu alte premise. Așadar dacă ne-am imagina că apărarea nu ar fi necesară prin intermediul unei armate, atunci ea ar dispărea. Dar mașina de stingere a incendiilor nu poate lipsi, căci ea corespunde unui consum necesar, ca și prima mâncare a zilei. Cine consideră armata ca fiind absolut necesară, atunci trebuie să o vadă pentru un consum necesar. Însă aici începe posibilitatea de a discuta asupra problemei consumului. Există oameni care consideră cele mai ciudate lucruri ca fiind asolut indispensabile. În evaluarea lor un rol îl joacă noțiunile privind întrebuințarea. Iar acestea sunt labile.

Întrebare: Munca mecanică, de exemplu forța apei prin turbine, scutește munca omului. Evaluarea are loc ca și cum munca mecanică ar fi realizată prin munca omului?

Rudolf Steiner: Imaginați-vă cumpăna care are brațe inegale; pe un braț am o sarcină mare și atunci trebuie să deplasez greutatea de pe celălalt braț. Astfel, cu o greutate foarte mică pot contrabalansa o greutate foarte mare doar prin modificarea poziției. Tot astfel stau lucrurile cu alocarea economică a unor astfel de lucruri precum cele pe care le-ați numit dvs. „munci mecanice”. Munca care trebuie prestată devine mai puțină numai într-o proporție – ca în cazul cumpenei. Însă o anumită cantitate dată, de muncă într-adevăr

depusă, veți găsi întotdeauna, și în cazul muncii mecanice. Nu puteți obține ceva fără a face absolut nimic. Chiar dacă ați vrea să puneți o piatră pe ceva ca să facă o muncă, tot trebuie cel puțin să aduceți piatra. Întotdeauna trebuie să cheltuiți puțină muncă umană. Dar aceste lucruri nu țin deloc de știința economică, unde situația condiționează în mod funcțional raportul dintre munca consumată și producția realizată.

Întrebare: Munca mecanică în sine, nu conduce totuși la scumpirea produselor?

Rudolf Steiner: Dacă priviți munca în întregul context, atunci trebuie să socotiți o cotă peste tot.

Întrebare: Cum se încadrează munca de devalorizare în procesul economic?

Rudolf Steiner: Dacă aveți un proces economic continuu în care trebuie să devalorizați – să presupunem că aveți un salon de bărbierit atât de mare încât trebuie să angajați un lucrător special pentru ascuțirea briciurilor – atunci, bineînțeles trebuie să contabilizați munca acestui lucrător în alt mod decât contabilizați munca bărbierilor. Desigur, văzută din exterior este tot o muncă, dar ea se situează altfel în procesul economic și anume negativ.

Întrebare: Ce se întâmplă deci în cazul munci de devalorizare? Este aceasta o donație, deoarece nu-i corespunde nici o contravaloare?

Rudolf Steiner: Numai semnele dinaintea valorii se modifică. Este peste tot la fel. Dacă aveți o creare de valori pe care în procesul economic continuu o desemnați ca fiind pozitivă (+), atunci trebuie să desemnați devalorizarea ca fiind negativă (–), pe când dacă nu se întâmplă nimic folosiți zero.

Observație: Dacă o mașină nouă înlocuiește un proces, atunci produsul devine mai ieftin, pur și simplu pentru că este scutită munca. Și este indiferent dacă munca este creatoare de valori sau devalorizatoare.

Rudolf Steiner: Da, lucrurile stau așa, că în principiu puteți obține întotdeauna același lucru. De aceea este mereu încă o divizare în crearea de valori și devalorizare. Este de la sine înțeles că dacă vreți să trageți linie, atunci rezultă o sumă pozitivă, în cazul în care se va folosi o mașină. ... Singura întrebare care se pune este dacă se necesită să se utilizeze muncă pentru dizolvări, adică pentru distrugerea valorilor, care au fost generate deja în procesul economic.

Întrebarea nu a fost notată.

Rudolf Steiner: Pentru ca nici o noțiune să nu rămână neclară, va fi necesar să considerați în detaliu acea ceașcă de ceai a cărei consumare ar fi o muncă economică.

Obiecție: Nu pot accepta aceasta ca fiind o muncă. Lipsește criteriul care definește munca.

O altă observație: Atunci când consumăm alimente, atunci creăm în noi valorile care sunt în măsură să furnizeze muncă în continuare, la fel ca în cazul în care producem mașini care urmează să creeze valori.

Rudolf Steiner: Nu este însă posibil ca ceea ce are loc în oameni să fie luat în calcul în domeniul economic. Aceasta ne-ar conduce la teoria marxistă [12]. Dimpotrivă, domnul trebuie să se fi gândit la altceva. Probabil v-ați gândit că băutul unei cești de ceai ar putea furniza o valoare economică, așadar, din punct de vedere economic, este muncă.

Observație: Dacă un lucrător spiritual este susținut cu valori economice, atunci rezultatul preliminar va fi că el poate mânca și fi cu mintea proaspătă și sprintenă. Urmarea va rămâne pentru început în propria personalitate; dar nu rămâne acolo. Urmările radiază în afară în procesul economic. Acestea ar fi consecințele care provin de la cel în cauză.

Rudolf Steiner: Acestea însă nu pot fi introduse în procesul economic chiar așa, fără să se mai adauge nimic altceva, deoarece nu puteți privi consumarea unei cești de ceai drept ceva productiv.

Ceașca de ceai intră în discuție din punct de vedere economic numai dacă atunci când ați vrea să produceți ceva, ați mai bea o ceașcă de ceai – în afară de hrana dvs. obișnuită – și așa ați fi în măsură să munciți mai mult decât ați fi făcut-o fără ceașca de ceai. Atunci problema s-ar pune dacă putem să privim aceasta ca pe o realizare economică.

Observație: Prin aceea că eu consum ceai, în colonii poate fi cules ceaiul. Eu devalorizez de fapt, dând din nou posibilitatea să fie create noi valori economice.

Rudolf Steiner: Dacă vreți să determinați valorile economice în sens pozitiv, ajungeți la un alt nivel atunci când puneți întrebarea în ce măsură este necesar consumul pentru a continua procesul economic. Aceasta este o întrebare care de fapt nu are nimic de a face cu economia ca atare.

Observație: Doresc să așez devalorizarea care există prin aceea că se consumă o ceașcă de ceai pentru a putea presta din nou o muncă, la același nivel cu exemplul despre medic și pantofar [13]. Culegătorul de ceai prestează o muncă. Eu beau ceaiul. Culegătorul de ceai servește la a mă aduce din nou în situația de a putea presta muncă.

Rudolf Steiner: Dacă punem întrebarea astfel, atunci în cazul culegerii ceaiului, va rezulta o valoare economică din produsul natural ceai. Acesta reprezintă generarea unei valori economice. Însă în actul consumării ceaiului va fi generată sau va dispărea în același sens o valoare economică?

X: Ea piere, este devalorizată.

Y: Eu aș spune că este reevaluată.

Rudolf Steiner: Aceasta aplicație nu este de fapt posibilă, căci atunci ar trebui să considerați fiecare consum ca fiind doar o transformare.

Observație: Transformare în energie.

Rudolf Steiner: Atunci părăsim domeniul economic și intrăm în domeniul științei naturale. Atunci activați un proces natural care nu mai aparține de domeniul economic.

Luați de exemplu procesul consumării ceaiului! Beți ceaiul. Această valoare, care fusese creată, ați lăsat-o acum să dispară din procesul economic. Nu există nici o îndoială. Acum fiind chiar întărit de ceai – vreau să fac această presupunere –, prestați o muncă economică. Acest lucru, ca atare, nu reprezintă încă nici o valoare, ci este o valoare doar dacă o aplicați asupra unui produs natural. Și acum începe din nou crearea de valori în momentul în care abordați produsul natural. Nu se pune deloc întrebarea la crearea de valori dacă acum sunteți mai în putere sau nu, ci crearea valorii începe abia după ce v-ați întremat. Așadar, ceea ce are loc în dumneavoastră prin consumarea ceaiului, chiar dacă deveniți un atlet prin consumarea ceaiului, nu este ceea ce introduceți în procesul economic.

Acest proces natural trebuie exclus la fel ca și valoarea pământului. Bineînțeles, puteți să-l introduceți; atunci este un caz analog cu acela în care ați introduce râmele în procesul economic fără a fi folosită munca omenească în această treabă. Atunci când râmele străbat ogorul, fac pământul fertil. Nu puteți introduce acest lucru în procesul economic. Încercați doar să urmați acest lucru în rezultatele de mai departe. Veți vedea de asemenea: dacă l-am privi ca pe ceva creator de valori, dacă prin consum dvs. ați deveni mai puternici, atunci am intra într-un sistem economic în care munca per se ar fi deja creatoare de valori. Ea este însă creatoare de valori abia în legătură cu natura sau cu spiritul uman.

Nu este posibil să determinăm ceva economic dacă introducem în economie procese care au loc în oameni sau în natură.

Întrebare: Cum ar trebui privită donația?

Rudolf Steiner: Pot vorbi în cazul donației despre o devalorizare, deoarece eu, atât timp cât am în vedere numai capacitățile umane pentru care pot utiliza donația, nu vorbesc încă despre economie. Abia

când acord un stipendiu, las această valoare să dispară în procesul economic până când reapare din nou.

Observație: Aproape că se vede cum lucrează are mai departe donația.

Rudolf Steiner: Ce acționează mai departe depinde foarte mult de factori care se află complet în afara oricărei estimări contabile. Altfel ar trebui, de exemplu, să introduceți din punct de vedere economic hărnicia. Hărnicia însă ar fi o valoare fictivă din punct de vedere economic, nu numai fictivă ci chiar imposibilă. Dacă, să spunem, aş avea un atelier, din punct de vedere moral mi-aş muștra lucrătorii pentru că sunt leneși; din punct de vedere economic i-aş muștra numai dacă ei nu îmi produc nimic. Din punct de vedere economic mă interesează doar ceea ce ei produc. Din punct de vedere moral mă interesează dacă sunt harnici sau leneși.

Întrebare: Putem vorbi de muncă abia într-o economie cu diviziunea muncii ?

Rudolf Steiner: Abia când începe reciprocitatea unul pentru celălalt în muncă, atunci se poate vorbi de muncă în sens economic.

Întrebare: S-ar putea vorbi de muncă în cadrul economiei primitive?

Rudolf Steiner: S-ar putea vorbi, dar numai dacă s-ar avea în vedere că tatăl prestează o anumită muncă, că el consumă și de asemenea soția lui, fii și fiicele lui consumă, fiicele prestează la rândul lor o altă muncă și așa mai departe, așadar muncesc unii pentru ceilalți.

Întrebare: Așadar, cum ajungem de fapt la o noțiune despre muncă?

Rudolf Steiner: O noțiune despre muncă în sens economic este foarte simplu de formulat. Aceasta există atunci când avem un produs natural care a fost modificat prin activitatea umană cu scopul de a fi consumat.

Întrebare: Dacă este consumat sau nu, este totuna?

Rudolf Steiner: Trebuie să fie cel puțin apt de a fi consumat, căci atunci are o valoare.

Întrebare: Trebuie întotdeauna să privim asupra produsului natural sau a obiectului, atunci când o valoare este generată prin organizarea spirituală a muncii, sau trebuie verificat dacă există un obiect asupra căruia a fost utilizată munca organizată?

Rudolf Steiner: În acest caz nu puteți privi un obiect, căci în contextul cu care aveți de a face este posibil să nu existe un obiect permanent. Este posibil ca spiritualul să fie aplicat doar la divizarea, structurarea muncii. Atunci se poate să nu avem de a face cu un obiect.

Întrebare: Atunci nu se încadrează în noțiunea de muncă?

Rudolf Steiner: Aceasta este o noțiune secundară. Munca este acea activitate umană care este prestată pentru a face consumabil un produs natural. Aceasta reprezintă munca din punct de vedere economic. Aceasta trebuie să o luați acum ca o noțiune finală. Apoi, spiritul poate interveni și organiza această muncă. Însă în desfășurarea lucrurilor, ceea ce dumneavoastră doriți să cuprindeți ca fiind un proces economic coerent, se poate pur și simplu îndepărta de produsul natural. Poate consta în simpla structurare, în simpla diviziune a muncii.

Întrebare: Dar dacă se alătura devalorizarea prin muncă?

Rudolf Steiner: Devalorizarea este negativă numai pentru valoare. În ceea ce privește faptul de a face lucrurile apte de consum nu mergeți înapoi. Mergeți înapoi numai în ce privește acordarea unei valori.

Observație: În ceea ce privește a le face consumabile există totuși un declin de la un proces mai înalt la unul mai jos.

Rudolf Steiner: Mai întâi înfășurați bobina. Aceasta necesită muncă. Așa ați creat o valoare. Și acum desfășurați bobina. Făcând aceasta, distrugeți valoarea. Însă dacă observați lucrurile veți constata, că a un produs consumabil fost creat până la distrugere, și

după aceea scopul final al muncii este din nou un produs consumabil. În ce privește munca este vorba de a face un bun consumabil dintr-un lucru dat de natură. Dvs. nu ați făcut decât să intercalați un sub-consum. Aveți nevoie de un anumit număr de astfel de procese, pentru a le lăsa să fie consumate prin alte procese. În această consumare în care trebuie să aibă loc devalorizare, este prestată o muncă necesară.

Observație: Munca inutilă trebuie desemnată ca fiind muncă, deoarece produsul ei a fost adus până la a fi bun de consum.

Rudolf Steiner: dacă vreți să aveți o noțiune a muncii din punct de vedere economic, atunci trebuie să-o definiți așa, dar noțiunea de muncă economică nu este încă o valoare. Numai munca este definită. În economie nu este nicicum vorba de a presta muncă economică ci de a crea valori.

X: Cel ce predă prestează și el o muncă.

Rudolf Steiner: Aici este problema. La aceasta realmente nu este așa de simplu de răspuns.

X: Mă refer la activitatea spirituală liberă.

Rudolf Steiner: Aceasta aparține de domeniul devalorizării, dar nu al devalorizării prin muncă.

X: Dar privit în viitor el este cel care produce. Cu acest scop prestează el munca.

Rudolf Steiner: Aici avem posibilitatea de a urmări mai departe noțiunea muncii. Bineînțeles, trebuie să considerăm în cel mai înalt grad predarea ca fiind o valoare economică, dar se pune întrebarea, atunci când începem să ne reprezentăm noțiunea de muncă în procesul economic, dacă mai putem păstra ceva din această noțiune atunci când numim predarea drept muncă. Bineînțeles că este prestată muncă atunci când profesorul vorbește, se mișcă, se consumă. Este prestată un fel de muncă. Însă aceasta nu este ceea ce se varsă în procesul economic. În acesta se varsă activitatea sa organizatoare, care nici măcar nu este legată de ceea ce el prestează ca muncă. De aceea munca de predare este atât de diferită. O persoană

agitată poate presta multă muncă agitându-se. Un altul poate presta multă muncă trecând rapid prin ceea ce are de făcut. Însă cel care predă cu un anumit ritm liniștit, va presta și el o muncă. Dar aceasta nu este cea care intră în procesul economic, ci cea care intră este activitatea sa spirituală liberă.

Observație: Și în prestarea muncii unul depune mult efort și obține puțin, un altul depune puțin efort și obține mult.

Rudolf Steiner: Întrucât avem deja muncă care relativ se eliberează. Avem pe de o parte muncă realmente legată de obiect. Ea devine tot mai liberă de obiect. În cazul spiritualității libere ea este complet desprinsă de obiect. Și ceea ce «lucrează» cel în cauză este irelevant. Munca profesorului nu reprezintă pentru procesul economic ceea ce este luat în considerare mai departe pentru el în procesul economic. Capacitatea sa, educația lui, toate celelalte sunt luate în considerare din punct de vedere economic, numai munca ce o prestează nu.

Întrebare: De ce activitatea spirituală liberă este devalorizatoare?

Rudolf Steiner: Ea este devalorizatoare în sensul că ceea ce pe de o parte este creat ca valori, ea anulează din nou. Romanii au avut o economie instinctivă foarte subtilă – numai că era potrivită pentru un alt caracter național – prin aceea că ei nu au vorbit numai de pâine, ci de pâine și jocuri. Și ei au luat în calcul amândouă, pâinea și jocurile, în ceea ce, din punctul lor de vedere, trebuia să intre în organismul social. Ei și-au spus: Exact cum atunci când eu fac o pâine, ea trebuie să dispară din nou – trebuie într-adevăr să dispară – tot astfel ceea ce există ca muncă pentru producerea pâinii, trebuie realmente să dispară la rândul său în procesul social prin munca utilizată pentru a se desfășura jocurile. Este o epuizare reciprocă, ca peste tot acolo unde există un organism, acolo există alternativ asimilare și degradare. Tot așa și aici. Așadar puteți efectiv vedea cum activitatea spirituală, care este prestată pe de cealaltă parte, nu continuă procesul, ci îl conduce înapoi. De aceea am l-am desenat

întotdeauna ca pe un circuit. Natură, muncă, capital. – Natura, munca, și capitalul se întoarce și întregul proces este anulat atunci când se întoarce din nou în natură.

Întrebare: Putem include și munca din economia privată în noțiunea de economie?

Rudolf Steiner: Trebuie s-o facem! Cu siguranță în cadrul economiei private.

Obiecție: Vreau să spun: nu pot include munca privată în noțiunea economiei naționale.

Rudolf Steiner: Acest lucru rezultă din faptul că aici există o neclaritate a noțiunii. Ceea ce nu este clar este faptul că numim deja economie națională o sinteză a economiilor private. Ar trebui să avem o noțiune superioară.

Întrebare: Este munca doar activitatea care trebuie orientată asupra unui obiect anume, pentru a-l face bun de consum?

Rudolf Steiner: Exact așa este. În domeniul economic avem sarcina de a nu formula, aș spune, simple definiții filozofice abstracte. Aceasta este ceva care, eventual, îți poți propune pentru distracție sau antrenament filozofic. Însă în economie nu este vorba de a formula noțiuni corecte, ci noțiuni aplicabile. Tocmai astfel de oameni, precum economistul Lorenz von Stein, au formulat noțiuni minunate de pătrunzătoare; dar – se poate spune – o mulțime dintre acestea nu sunt interesante decât pentru filozofii economici. Ele nu au nici o aplicație economică.

A CINCEA DISCUȚIE DE SEMINAR

Dornach, 4 august 1922

X pune în discuție problema ratei de schimb valutar și a fluctuațiilor ei. El crede că în spatele acestui fenomen se află anumite personalități.

Rudolf Steiner: Acest lucru există, el aparține cauzelor parțiale. Este foarte dificil de spus care este cauza principală, deoarece aceasta s-a schimbat foarte mult în diverse momente. Însă cele mai diferite cauze confluează în situațiile valutare. Cauza principală a pierderilor la schimbul valutar mai recente este discrepanța care a devenit posibilă în propria țară între etalonul aur și banii de hârtie.

În esență, etaloanele aur nu mai joacă un rol decisiv în țările cu monedă slabă. Dimpotrivă, în țările cu monedă puternică există încă acoperire, ceea ce conduce firește la faptul că asemenea țări, care au etalon aur, se află într-o cu totul altă situație în ceea ce privește situația a creditului decât celelalte. Problema valutei este în primul rând o problemă a creditului. Căci firește, atunci când are loc ceva precum discreditarea, distrugerea creditului unei regiuni economice se poate folosi la rândul ei și o astfel de cauză pentru a merge mai departe. Pe de altă parte, se poate cauza o coborâre a creditului prin intermediul bursei. La aceasta se adaugă tranzacțiile destul de fără sens din propria țară. Este cu totul indiscutabil că în prezent nu există niciun motiv pentru o prăbușire a mărcii germane de amploarea celei care a avut loc efectiv, și că în acest caz contribuie în mod esențial speculația propriei țări, care face vânzări în străinătate și astfel dă și ce este încă al său. Toate acestea aduc în final rata de schimb într-o rostogolire pe pantă abruptă.

Apoi lucrurile se petrec ca în Austria. Ce a contribuit pe lângă aceasta la situația din Rusia este greu de spus. În Austria și în Germania lucrurile au pornit de la scăderea rezervei de aur, de la diminuarea condițiilor de credit, de la speculația din propria țară. În

Germania se speculează asupra exportului, în Austria chiar în prezent se speculează reținând stocurile din afară, ele devenind astfel încă și mai scumpe, astfel că în Austria valoarea coroanei scade din cauza francilor, dolarilor și așa mai departe care se află în propria țară. Acest lucru nu s-ar fi putut întâmpla dacă valutele cu o valoare de schimb ridicată nu ar fi început deja să crească. Atunci aceasta poate continua chiar în propria țară, iar astfel lucrurile pot să devină incomensurabile. Însă începutul acestei nenorociri a fost faptul că în timpul războiului aurul german a fost colectat într-o atât de mare măsură și dat apoi statului, care a avut grijă ca aurul să iasă din țară. Nu mai există aur la oameni. Acesta este esențialul. Astăzi rezerva de aur a băncii centrale germane poate fi comparată doar cu întreaga rezervă de aur a populației germane de dinainte de război.

Firește, s-au mai adăugat și alte evenimente, însă ele sunt greu de identificat. Este suficient ca o anumită monedă să fie reținută într-o țară pentru ca aceasta să afecteze la rândul ei schimbul valutar. În funcție de valoarea de schimb valutar, se poate iniția o accelerare sau o întârziere; după aceasta descrește și se prăbușește valoarea de schimb în țara cu monedă slabă. Din această direcție pentru anumite personalități este foarte ușor să păgubească celălalt stat. Cât de mult este din propria vină a țării, este greu de determinat. Suma la care se ajunge prin speculația anumitor oameni este o sumă considerabilă.

Întrebare: Mulți spun că vina pentru nenorocirea monetară s-ar datora modificărilor balanței de plăți a țărilor mai sărace în raport cu celelalte țări. În Germania, această înrăutățire ar avea drept cauză în principal plățile către străinătate, fără ca în țară să intre o contravaloare. Astfel ar rezulta un sold în cont în favoarea Antantei. Acesta ar fi faptul decisiv.

Rudolf Steiner: Aceasta nu ar fi putut conduce la o asemenea devalorizare a monedei așa cum este în Germania și Austria. Părerea conform căreia discrepanța dintre etalonul aur și banii de hârtie ar fi numai partea exterioară nu este corectă, pur și simplu din motivul că înainte de război banii de hârtie aveau acoperire în aur. Acesta este un

fapt economic real. Iar acum este suficient să luăm în considerare faptul că, atâta timp cât există în esență o acoperire în aur pentru banii de hârtie, în esență nu are loc nicio inflație. Așa sunt corelate lucrurile. Atunci când dispare aurul, apare inflația. Iar cu această inflație absurdă, care a fost posibilă numai pentru că nu s-a simțit nevoia să se mai țină cont de acoperirea în aur, puteți firește ieftini banii oricât de mult posibil. Așadar, deoarece avem etalonul aur datorită puterii Angliei, în scumpirea aurului, atunci când aurul nu este prezent, rezidă una din cauzele care intră în joc mai întâi, și care subminează apoi creditul. Iar apoi, când situația ajunge la banii de credit, balnața de plăți începe să-și joace rolul său. Lucrurile trebuie doar să se pună mai întâi în mișcare.

Cauza devalorizării monedei exista deja dinaintea războiului. Vă veți aminti că în timpul războiului s-a spus tot mereu că Germania se va prăbuși din cauza lipsei sale de bani. Aceasta nu s-a putut întâmpla în timpul războiului. Însă atunci când războiul s-a încheiat, iar granițele s-au mai deschis din punct de vedere economic, a intervenit ceea ce se dezvoltase în timpul războiului. Aceasta este ceea ce a pus în mișcare avalanșa. Apoi au conlucrat toate cauzele posibile. La balanța de plăți ar trebui să se facă referire abia atunci când cifrele balanței au fost definite. Atâta vreme cât ele sunt doar simple cifre ale balanței, nu te poți baza pe balanța de plăți. Balanța de plăți trebuie să însemne mai întâi ceva, nu pur și simplu o diferență.

X: Aurul doar se mișcă de colo colo în străinătate, acționând devalorizator asupra banilor, atâta vreme cât există etalonul aur.

Rudolf Steiner: Așa cum sunt constituite condițiile noastre economice actuale – că etalonul aur este elementul care stă la bază –, este neîndoielnic că țările care nu au aur sunt în mod esențial cu totul dependente în evaluarea produselor lor, de țările care au o rezervă de aur, și de acest fapt depinde apoi valoarea banilor. Aceste lucruri pot fi înțelese foarte bine din bulversările uriașe care au loc în lume; însă efectele sunt atât de extraordinar de mari încât s-ar dori și găsirea unor „cauze cu totul secrete”. Însă exact această devalorizare a

monedei nu este atât de ascunsă pe cât se dorește mereu să se spună; problema este mai degrabă că în mod ciudat, oamenii din ziua de azi nu pot evalua deloc evenimentele.

Am spus adesea, după ce războiul se încheiase: Acela care examinează lucrurile în mod corespunzător găsește că începând din 1914 am trăit aproximativ tot atâtea secole, în ceea ce privește schimbările care s-au petrecut, pe câți ani am trăit în acest timp. Iar faptul că anumite lucruri au rămas pe loc apare ca un anacronism. Ai impresia că după cinci până la șase sute de ani de obicei limba s-a schimbat; este ca un anacronism faptul că se vorbește încă, în esență, la fel ca în 1914. Însă aceasta n-a făcut vreo impresie puternică asupra oamenilor.

Dacă privim în trecut, în istorie, în mod obișnuit cuprindem cu vederea perioade mai mari de timp. Încercați o dată să studiați, de exemplu, fluctuațiile prețurilor la cereale în Anglia secolelor XV-XVI și veți vedea că există fluctuații ale prețului cerealelor, chiar și în cazul schimbărilor care nu au avut loc în mod așa tumultuos, până la de douăzeci de ori prețul obișnuit. Din aceasta puteți să deduceți felul în care trebuie să fie de fapt evaluate lucrurile care s-au petrecut în viață din anul 1914 încoace. Oamenii nu cred aceasta, deoarece nu au niciun simț pentru elementul calitativ al vieții. Astfel, oamenii au observat abia în momentul în care a intervenit ceea ce ulterior a devenit evident – pentru că banii sunt un tovarăș necinstit –, în momentul când banii au fost demascați. Pentru că oamenii au de fapt un instinct de evaluare numai pentru propriul lor portmoneu. Abia atunci când situația se arată acolo – oamenii gândesc de fapt numai în termeni de bani –, abia atunci ei o observă în prăbușirea monedei. Însă atunci când examinăm viața în mod calitativ – și vă rog, luați Rusia, luați un întreg complex al vieții rusești, impregnată până la Lenin de dispoziția „tătucul țar” –, ce trebuie atunci să intercalați acolo ca forme care se metamorfozează? Practic, însăși deprecierea monedei rusești este doar un fel de barometru pentru ceea ce de altfel s-a petrecut în viață. Așadar, situația nu este atât de inexplicabilă. Efectul este unul cu totul

îngrozitor și va fi încă și mai îngrozitor. Însă această chestiune poate fi înțeleasă simplu pornind de la desfășurarea restului evenimentelor.

Întrebare: Avem deja efectiv o economie mondială?

Rudolf Steiner: Nu putem formula ideea în acest fel. Trebuie să luați mai întâi situația de dinainte de războiul mondial. Acesta a fost într-o mare măsură o cârmire a evenimentelor într-un proces economic mondial. Nu trebuie decât să luați circulația internațională a cecurilor și veți avea un criteriu pentru gradul înalt în care economia mondială exista deja.

Gândirea oamenilor nu s-a adaptat acestei apariții a economiei mondiale. S-a rămas în continuare la formulările economiei naționale. Nu ar fi fost deloc posibil, dacă gândirea s-ar fi adaptat la fapte, să apară toate chinurile omenirii prin tot felul de bariere vamale careu au fost create deja dinainte de război. Aceasta era deja în sensul răsturnării mondiale de la Versailles. Nu s-a dorit adaptarea gândirii la fapte. S-a dorit corijarea faptelor. Dacă ceva nu corespundea, undeva la graniță se punea o taxă vamală. Însă lucrurile stau totuși astfel că am atins deja un grad înalt de economie mondială, în ciuda tuturor barierelor vamale. Iar când există deja un grad ridicat de economie mondială, prețul pe care îl plățiți atunci când călătoriți cu tramvaiul de la Dornach la Basel depinde de condițiile din America. Toate au fost treptat introduse deja în mare măsură în prețurile economiei mondiale. Așadar, aceste lucruri erau deja prezente. Multe lucruri în valoarea lor reală prin bani erau pur și simplu așa cum se dezvoltaseră deja din economia mondială. – Prin război au apărut dintr-o dată bariere care condiționau o circulație economică care nu era în acord cu ceea ce se dezvoltase deja.

Iar după ce că oamenii nici măcar nu începuseră să adapteze gândirea la realități, la Versailles s-a încercat corectarea lucrurilor, pe de-a-ntregul în vechiul stil. Întreaga dezmembrare a Austriei nu concordă absolut deloc cu vreun preț, de exemplu prețului unei călătorii austriece cu vaporul cu aburi, cu prețului cărbunelui, cu nimic. Aceasta a creat apoi doar haosul, această încercare disperată

care se face, de a stăpâni faptele cu vechile gânduri, vechile idei, în timp ce economia mondială era deja prezentă într-o mare măsură. Cu o gândire limitată s-ar putea spune că se vor forma din nou economii naționale. Însă nu acesta este cazul. Ceea ce contribuie foarte mult la fluctuațiile valutare dovedește că economia mondială există: căci în Austria există tot felul de valori din lume și deci cu acestea se poate influența economia mondială. Acestea sunt lucruri care dovedesc totuși că în prezent nu este posibil ca economia mondială să fie ignorată.

Întrebare: Dacă America vrea să acorde împrumuturi Rusiei, pentru a ridica Rusia – prin construirea de căi ferate și așa mai departe –, atunci consecința acestui fapt va fi că se vor introduce bani în Rusia și că americanii doar vor avea titlul de proprietate, fără a putea să-i primească înapoi în vreun fel.

Rudolf Steiner: Dacă America s-ar hotărî să dea acești bani – indiferent în ce formă ar face aceasta –, atunci aceasta ar fi o donație. Din marele împrumut care a fost acordat, trebuie să rezulte o donație. Însă America nu va decide să ajute Europa – această poziție este susținută și în prezent foarte deschis în America –, până când Europa va oferi garanții că nu se va implica în alte încurcături de natură militară, respectiv economice. Singurul motiv pentru care America nu oferă un ajutor – căci America ar câștiga prin aceasta, deoarece propria sa economie ar deveni mai sănătoasă –, constă în aceea că Europa are o înfățișare care spune: ceea ce introduc aici, se pierde. În America, oamenii se tem de acordarea oricărui împrumut. Împrumutul nu va fi acordat dacă în Europa, cu timpul, nu se va da mai mult credit personal. Cât de ușor ar fi în definitiv să se acorde un ajutor Europei puteți deduce din faptul că atunci când s-a crezut că Rathenau și Wirth ar fi oameni capabili – chiar dacă este doar aparență, căci Rathenau nu era un om capabil, și nici Wirth –, în acel moment s-au deschis perspective. Însă atunci când în țările Antantei, cât și în țările înfrânte ar veni oameni noi în pozițiile de conducere, care nu ar avea nimic de a face cu ceea ce a fost înainte de război, dacă

ar dispărea din viața publică toți oamenii care reprezintă nume de dinainte, atunci Europa ar primi ajutor: atunci Europa ar avea creditul personal. Lucrurile stau așa, că nu mai există creditul personal; creditul personal trebuie să ridice din nou creditul real. Atunci s-ar putea ajunge la o ascensiune lentă. Dacă coroana și marca s-ar ridica puțin, atunci s-ar crea o cu totul altă dispoziție, atunci ar exista din nou tot felul de cauze care abia ele ar duce la o ascensiune ulterioară. Însă nivelul moral a scăzut atât de mult.

Obiecție: Un sondaj privind cauzele nenorocirii valutare a avut ca rezultat cele mai contradictorii răspunsuri.

Rudolf Steiner: Dezlegarea acestei probleme nu constă în faptul că nimeni n-a avut dreptate, ci în faptul că toți au avut dreptate; și anume fiecare s-a referit la anumite cauze parțiale din câmpul lor de experiență. Aceasta vă demonstrează necesitatea vieții asociative. În viața economică nu există deloc posibilitatea ca o singură persoană să dea o judecată completă. Așadar, în cea mai mare parte oamenii au avut dreptate. Însă dreptate în cea mai mare măsură, indicând cea mai profundă cauză – ce-i drept, chestiuni de ordin moral –, mie mi se pare că a avut Edison, care poate gândi într-un mod cu totul economic, și care a spus: Lucrul cel mai important este după ce fel de principii sunt angajați oamenii care sunt angajați într-o afacere. Comerciantul priceput pune oamenilor care vor fi angajați întrebări care nu au nicio legătură cu conducerea afacerii. Ei își vor găsi drumul în ceea ce privește conducerea afacerii, dacă sunt capabili în general: De aceea, ca om de afaceri eu le adresez întrebări care să îmi dovedească dacă, de exemplu, mai știu sau nu ce au învățat la școală. Dacă cel intervievat îmi spune un nonsens absolut, atunci întrebarea este răspunsă astfel încât eu cred că cel în cauză nu are o minte suficient de deschisă. – Edison pune un întreg șir de astfel de întrebări atunci când voia să angajeze pe cineva. Dacă abordăm chestiunea în mod practic, este o diferență dacă angajez pe cineva care nu poate deosebi grâul de secară, și îl am la birou, sau dacă angajez pe cineva care poate distinge între ele. Iar aceasta este ceea ce oamenii

nu cred în prezent. Oamenii cred că poți fi un contabil foarte capabil fără a ști ce este o floarea soarelui. Aceasta este spus cum grano salis. Însă ceea ce Edison a dat aici ca îndemn îmi pare a fi extraordinar de nimerit. Acest îndemn este economic, el arată cât de amplu are în stăpânire spiritul munca.

Întrebare: Ce pretind cerințele economice actuale de la cei care cred că trebuie să întemeieze o teorie economică nouă?

Rudolf Steiner: În cea mai mare parte, încerc să vă dau în fiecare zi răspunsuri parțiale la această întrebare. Căci lucrul important este să înțelegem într-adevăr această trecere efectivă care există de aproximativ cincizeci de ani, de la economiile parțiale naționale la economia mondială, și să nu mai lucrăm în continuare cu vechile categorii economice, ci să înțelegem cum în prezent trebuie create anumite lucruri care nu existau, și care pot fi create doar pornind de la gândire.

Luați foste economii naționale și aveți faptul că ele stau pur și simplu una alături de cealaltă. Situația încă mai înaintea acesteia era cea în care economiile naționale se află cu totul separate. Această situație economică exista în perioada în care teritoriile erau ușor de cucerit. Aceasta nu depinde de distanțe. Puteți să vă imaginați Franța încă necultivată și francii care vin și găsesc ținuturile nelocuite. Aceasta conferă cu totul alte condiții economice decât dacă se vine într-un ținut relativ închis, cu mai multă cultură. Vizigoții au avut o altă soartă decât francii, deoarece ei au invadat o regiune mai dezvoltată din punct de vedere economic. Iar cel mai mare exemplu pentru aceste economii separate, care atunci acționează una asupra alteia, este tocmai raportul dintre Anglia și India, dintre Anglia și coloniile sale în general. În acest caz, economii separate sunt integrate într-un ținut comun, prin cucerire, chiar dacă prin cucerire pașnică. Acesta este prima situație. A doua situație este atunci când ținuturile sunt adiacente, separate prin graniță, fiind economii independente. Iar a treia situație este cea în care este creat un ținut închis prin aceea că nimic nu-i poate fi adiacent în sens economic – căci ținuturile

complet pustii, deșertice nu intră în discuție. Acum ar trebui să luăm aminte la faptul că ne aflăm într-o perioadă cu transformări uriașe, și că lucrul esențial este cerința mondială a economiei mondiale, la care trebuie să ne adaptăm. Această reînțelegere a tuturor lucrurilor din economie este faptul important.

Aveți un exemplu foarte interesant de cât de puțin pot face oamenii acest lucru, în cartea lui Spengler „Declinul occidentului”, care are și un capitol economic. Spengler face într-adevăr remarci pline de spirit, însă nu are nicio idee despre cum stau lucrurile în realitate. Conceptele sale nu sunt nicăieri în conformitate cu realitatea. În domeniul economic lucrurile stau prost mai ales în volumul doi, deoarece Spengler are o înțelegere relativ bună asupra modului în care au funcționat economic anumite ținuturi economice antice. El înțelege așadar pe de o parte economia naturală țărănească extraordinar de bine, pe de cealaltă parte înțelege destul de bine și viața economică modernă. El diferențiază aici – aceasta este cochetăria spengleriană! - elementul faustian de cel homeric. Ceea ce este extraordinar de semnificativ este că chiar și un om atât de plin de spirit, cum este Spengler, nu poate ajunge absolut deloc să sesizeze că ceea ce a fost depășit odată în mod aparent, intră încă în ceea ce îi succede, astfel că tot ceea ce el numește economie antică există ca zonă în mijlocul nostru.

În special acolo unde avem de a face cu ceea ce am numit bani pentru achiziții, acolo pătrunde înăuntru pretutindeni ceea ce Spengler atribuie doar antichității, cu excepția faptului că forma s-a schimbat într-o oarecare măsură. El crede că în timp ce, conform părerii sale, înainte aveam bani materiali, în prezent avem doar bani funcționali, în timp ce în prezent banii noștri trebuie meargă în direcția ca raportul dintre banii materiali și banii funcționali să fie transparent: El aruncă cu astfel de concepte concepute cochet și cu toate acestea nu ajunge la concepte care corespund realității. De aici provine latura brillantă a conceptelor spengleriene. Aceast aspect orbitor, și pe de altă parte cel derutant – felul în care amestecă

conceptele –, este într-adevăr un pericol pentru cei care nu sunt imuni la această încâlceală. Sarcina noastră este să concepem raporturile care există conform realității lor.

Avem această triplă alăturare: cucerirea obișnuită și desfășurarea economică alăturată și economia naturală originară, lucru care este mascat prin faptul că folosim banii pentru orice. Există această dispută între *nominaliști* și *metaliști*. Primii sunt de părere că banii sunt doar simboluri, deci că materialul din care sunt făcuți nu are nicio valoare, ci numai cifra înscrisă pe ei; în timp ce metalistii sunt de părere că materialului din care sunt făcuți este partea esențială, care le dă valoarea. Oamenii se ceartă din această cauză, în timp ce lucrurile stau în felul următor: într-o regiune în care avem de a face mai mult cu agricultura și cu ceea ce îi este înrudit, în privința funcției banilor în economie metalistii au dreptate, în timp ce în industrie și în viața spirituală liberă nominaliștii au dreptate; căci în acest domeniu banii joacă rolul care le este atribuit de către nominaliști. Iar apoi avem interacțiunea și amestecătura dintre cele două. Astfel de lucruri trebuie să înțelegem! Oamenii se luptă pentru lucruri mult prea simple, în timp ce viața pe care o avem este complicată.

Obiecție: Acum însă ar trebui să schimbăm denumirea cursului nostru de economie în „curs de economie mondială”!

Rudolf Steiner: Ei, numele se păstrează. Vedeți dumneavoastră, a fost chiar un timp în care se considera că morala aparține economiei. În secolele I, II după Christos, morala ținea de domeniul economiei.

Întrebare: Nu pot ajunge să pricep mișcarea reciprocă produs natural – muncă – capital [14] și așa mai departe. Mijloacele de producție au trecut totuși printr-un proces de transformare.

Rudolf Steiner: Însă inversiunea nu se referă la faptul că mijloacele de producție sunt produse, ci la faptul că ele produc. Transformarea are o semnificație abia în momentul în care mijloacele de producție încetează să mai fie o marfă. Ele rămân marfă până în momentul când pot fi convertite în a produce. În momentul în care încep să producă, pentru mijloacele de producție se modifică direcția

fluxului de activitate economică. Începând din acel moment sunt scoase din contextul în care erau marfă. În lucrarea mea *Punctele centrale ale problemei sociale* am arătat că atunci mijloacele de producție încep să fie de același fel cu natura, deoarece nu mai pot avea niciun preț. Ele se află înglobate în procesele economice în același fel ca natura. Așadar, ele se întorc din nou la natură.

Întrebare: Este aceasta reflectată în bilanț?

Rudolf Steiner: Vă referiți la această dispariție a valorii? Ea este exprimată în bilanț numai în cazuri anormale. Apare numai atunci când, să zicem, cineva începe o afacere, aduce o sumă de mijloace de producție, produce și apoi este ruinat, și un altul care este mai priceput, preia și continuă afacerea și reușește. Veți găsi, dacă comparați aceste două bilanțuri, cel al năruirii și cel al continuării, o asemenea apariție parțială a devalorizării. Prin faliment – pur și simplu prin procesul ruinării –, cel de al doilea antreprenor a cumpărat suma mijloacelor de producție mai ieftin decât dacă le-ar fi cumpărat în condițiile obișnuite. Prin aceasta a primit o parte cadou. Astfel că aceasta ar putea să capete apoi expresie în bilanț. Dacă ați urmări consecințele acestui proces în desfășurarea ulterioară în noul bilanț, atunci ați avea în acesta o afacere care a fost dată în parte pe gratis. Deci acest lucru ar putea fi dovedit astăzi în termeni contabili.

Observație: Acestea sunt firește excepții. În ziua de azi anormalul este normal.

Rudolf Steiner: Aceasta va conduce însă treptat la o monstruozitate, deoarece mijloacele de producție sunt transferate direct în venit, în timp ce venitul funciar ia naștere abia în momentul când investesc capital.

Întrebarea nu a fost notată.

Rudolf Steiner: Nu trebuie să uitați: Dacă introduceți capital într-o întreprindere, atunci din punct de vedere economic aceasta are o semnificație esențialmente diferită față de cazul în care nu aveți capital în această întreprindere. În cazul în care ai capital în aceasta,

lucrează un cu totul factor activ decât în cazul în care nu ai capital în ea, unde a nu fi capital înăuntru nu este în definitiv decât o imagine fictivă. Situația conduce lucrurile la astfel de imagini aparente. Puteți întreba: Unde sunt propriu-zis capitalurile, să zicem capitalurile de împrumut care nu se află în întreprindere? Firește, ele sunt acolo doar ca producție și ca venit funciar, doar acolo sunt ele. Iar dacă cineva ar dori bani pentru el, atunci ar trebui să-i retragă cu totul pentru o perioadă din procesul economic, provocând astfel o tensiune, și să-i dea din nou la o altă valoare. În acest caz el nu prea se alege cu ceva, deoarece banii se devalorizează progresiv – căci altfel nu este imaginabil, că procesul ar interveni radical –, iar aceasta schimbă situația.

Dacă s-ar lua economia în mână în mod sănătos, ar rezulta condițiile corecte. În prezent este adesea amuzant în ce mod se tratează, de exemplu, problema salariilor [15]: se cer salarii mai mari, iau naștere costuri de producție mai mari. Apoi salariile nu ajung. Se cer din nou salarii mai mari, și așa se merge, fără să se știe încotro. Prin aceste lucruri oamenii își aruncă singuri cu nisip în ochi. În timp ce într-o economie asociativă – dacă păstrăm termenul de salariu, care firește că nu corespunde – iau naștere pur și simplu acele salarii care *pot* lua naștere. Nu iau naștere salarii greșite.

Întrebare: De ce trebuie ca salariile „să ia naștere”?

Rudolf Steiner: Încercați să cercetați o dată: Un muncitor primește într-un loc sau altul, în medie, să zicem doi franci pe zi. Acum dumneavoastră puteți spune: aceasta este un salariu foarte mic. – Prin ce poate acest salariu să devină un salariu foarte mare, fără să însumeze mai mult de doi franci?

Observație: Prin aceea că produsele se ieftinesc.

Rudolf Steiner: Abia atunci obțineți valorile finale. Atunci veți vedea că rezultă tot ce am spus. Nu trebuie să se tot pună carul înaintea boilor. Chestiunea trebuie pusă în felul următor: Doi franci, îi lăsăm atât. Însă în ce condiții vor reprezenta doi franci o leafă de două ori mai mare decât în prezent, sau de trei ori mai mare? Trebuie

să porniți de la raporturile dinamice. Mereu se pornește de la cele statice, dorindu-se ca lucrurile în repaus să provoace mișcare. În realitate: dacă pun cinci centime în buzunar, aceasta nu înseamnă nimic, ci numai dacă îi pun în relație cu întreaga economie.

A ȘASEA DISCUȚIE DE SEMINAR

Dornach, 5 august 1922

Întrebare privind uzarea banilor: Se vor uza treptat? Și ca bani pentru achiziții?

Rudolf Steiner: Ca bani pentru achiziții banii au până la final aceeași valoare. Această întrebare este mai mult o întrebare tehnică privind circulația, o chestiune de „cum”. Uzura treptată a banilor nu este ușor de reprezentat. Ea ar face necesar un aparat birocratic extraordinar.

Subliniez că nu doresc să procedez programatic, ci că doresc numai să spun ceea ce există. Căci, conform înțelegerii mele, nu putem crea un paradis pe pământ pe căi economice. Acest lucru nu ar merge, ci doar s-ar putea crea cea mai bună situație posibilă. Acum trebuie să ne întrebăm ce are la bază coborârea sub nivelul celei mai bune situații posibile. Ea are la bază faptul că factorii individuali ai economiei, nu își pot manifesta valoarea corectă într-un loc sau altul, că este așadar posibil în prezent ca lucrătorul spiritual să nu fie plătit așa cum este necesar pentru economia luată în ansamblul ei. Se plătește ori prea mult ori prea puțin. Sunt prezente ambele cazuri. Însă prin aceasta, dacă este plătit prea puțin, dă prilej ca prețurile să se modifice în mod nesănătos. Tot la fel și atunci când este plătit prea mult. La aceasta trebuie făcute corecturi, și este vorba doar – fără a lua în considerare ceea ce a spus Foerster [16] –, despre ce factori fac posibilă în viața economică această rearanjare, această circulație. Așadar, o circulație în care apar prețurile suportabile reciproc, nu numai pentru mărfuri, ci și pentru organizarea spirituală, și de asemenea și pentru viața spirituală liberă necesară.

Din aceasta rezultă în mod nemijlocit că banii trebuie să se învechească, să îmbătrânească. Este vorba numai de modul în care se poate implementa aceasta din punct de vedere tehnic. Și nu veți putea implementa o uzură treptată a banilor decât atașând bancnotelor

cupoane care trebuie rupte după anumite perioade, și anume de un funcționar public. Prin aceasta ar rezulta un aparat birocratic foarte complicat. Însă realmente nu este niciodată vorba de a cauza uzarea banilor prin aceste semne exterioare, ci ca desfășurarea reală a lucrurilor să cauzeze de la sine această valență. Acest lucru se întâmplă dacă dați banilor, oricărui fel de bani, caracteristica de a se schimba, vreau să zic caracteristica de a se schimba în această privință, atunci când un termen limită este colo. Firește, acesta nu poate fi calculat în mod abstract, ci, presupunând un anumit moment, poate fi stabilit la început doar aproximativ. Apoi trebuie făcute corecturi, până când chestiunea ajunge la un termen limită posibil.

Apoi ar fi vorba ca pentru economia mondială să se inventeze din nou ceea ce exista deja pentru o economie foarte extinsă, care funcționa în esență ca economie locală, și anume implementarea anului jubileu în Vechiul Testament [17]. Aceasta este ceva foarte asemănător cu îmbătrânirea banilor: remiterea tuturor datoriilor. O dată cu remiterea radicală a tuturor datoriilor sunt eliminate și toate averile, respectiv toate capitalurile dăunătoare economiei. Vă amintiți însă cât timp trebuia să treacă până să vină un an jubileu – cincizeci de ani. Acest an jubileu, în contrast cu ceea ce ar fi necesar în prezent în privința economiei mondiale, era atunci stabilit a priori, pur și simplu prin stabilirea vârstei patriarhale. În acest moment nu îmi amintesc dacă și în Biblie este la fel, însă în orice caz inițial obiceiul era stabilirea duratei vieții umane, deoarece se calculase foarte corect: dacă se ia durata unei vieți umane întregi, în aceasta se află tot ce este investit: ceea ce există drept capital pentru donații în tinerețe, apoi drept capital împrumutat și drept capital comercial, deci capital în circulație. S-a presupus că omul are dreptul să consume în tinerețe ceea ce câștigă mai târziu ca om matur, iar apoi câștigă ceva mai puțin, atunci când se îndreaptă înspre finalul vieții. Pe atunci aceasta s-a considerat a fi un fel de împrumut.

Acum, vedeți dumneavoastră, aceasta a fost a priori; în economia mondială lucrurile ar sta altfel. Perioadele de timp s-ar prelungi

considerabil. Însă este clar că dacă se introduce această uzare treptată a banilor, ea se produce în însăși circulație economică, deoarece pe bancnotă va fi tipărit anul în care aceasta a fost introdusă în circulație. În circulația economică reală banii vor avea atunci, nu o putere de cumpărare mai scăzută, ci o putere de valorificare mai scăzută pentru orice organizare: cu cât îmbătrânesc banii, cu atât puterea lor de utilizare este mai mică. Astfel că, prin scăderea puterii lor de utilizare, banii se pot transforma treptat în bani pentru donații, iar apoi din nou se întorc înapoi în bani tineri, care pot fi tipăriți și repuși pe această cale în circulație. Acest lucru trebuie realizat numai prin intermediul asociațiilor. Pentru produsele care sunt cât mai aproape posibil de produsele naturale, munca are cea mai înaltă valoare, cu toate că muncitorul, conform formulei prețului [18], nu primește mai mult decât oricare altul; însă în acest caz munca are cea mai mare valoare în circulația economică. Numai o parte din ea se duce la cel care muncește; cealaltă parte intră cu totul în procesul economic. Astfel, individului i-a fost luată posibilitatea de a se îmbogăți.

Întrebare: Cum pot fi utilizați banii în mod diferit, dacă au aceeași putere de cumpărare atunci când sunt bani tineri și când sunt bani bătrâni?

Rudolf Steiner: Dacă începeți o întreprindere cu bani tineri, atunci, prin faptul că introduceți bani tineri, sunteți în situația de a investi în această întreprindere pe termen lung; pe câtă vreme cu bani bătrâni nu puteți angaja întreprinderea în același mod pe termen lung.

Întrebarea nu a fost notată.

Rudolf Steiner: Vreți să spuneți: dacă mi-am achiziționat odată mijloacele de producție, atunci în locul banilor dețin mijloacele de producție, iar banii pe care îi cheltuiesc acum ajung în posesia altcuiva. Desigur, banii care au intrat în producție trebuie să rămână acolo. Însă, în anumite situații, acești bani se pot transforma – firește, ei nu s-ar transforma în măsura în care persoana în cauză îi poate consuma –, însă ce este cuprins în producție este o chestiune care ține

de circulație. Acest lucru nu ar fi foarte birocratic, pentru că prin asociații se poate avea grijă ca în întreprinderile care au aceeași bază să nu se folosească nimic altceva în afara banilor care au anumită vârstă.

Așadar, banii sunt absorbiți în mijloacele de producție. La această vine în ajutor cealaltă reglementare, aceea că mijloacele de producție își pierd valoarea în momentul în care au devenit mijloace de producție. Aceste două lucruri se contopesc într-unul singur. Lucrurile stau la fel și în prezent, numai că sunt mascate. Banii care sunt acordați pentru producție nu se mai întorc, ci rămân blocați în producție. Sunt ținuti pe loc numai prin aceea că mijloacele de producție pot fi vândute din nou. Prin aceasta banii devin continuu bani tineri. Socotiți însă că mijloacele de producție nu pot fi vândute, deci vârsta banilor rămâne aceeași. Trebuie să gândiți în termeni reali, atunci nu va apărea niciodată întrebarea: Cum se poate face ca banii să-și păstreze vârsta atunci când se află în mijloacele de producție? Ci se va spune: Aceasta trebuie să se întâmple – deci trebuie pur și simplu să se facă reglementările! Aceasta este o chestiune tehnică exterioară.

Firește, puteți spune: Ar exista o anumită probabilitate ca aceste lucruri să fie ocolite prin intermediul speculației; în mod cert însă, speculația ar avea mult mai puțin teren într-o astfel de comunitate, decât în cea care conferă banilor o valoare pe o perioadă nedeterminată. În realitate oricum banii se uzează. Altfel, ar putea avea dreptate țaranul din Pomerania, care își spune: La ce sumă se ridică datoriile de stat ale Prusiei? Eu vreau să investesc un mic capital cu dobândă și dobândă la dobândă, iar după un anumit număr de ani acest capital va putea să acopere datoriile naționale prusace. Aceasta nu se va putea întâmpla niciodată, deoarece toți aceia care ar trebui treptat să plătească pentru această sumă, care ar avea totuși nevoie de acoperirea corespunzătoare, s-ar ruina. Într-un fel sau altul, garanții ar dispărea, iar după secole, statul prusac nu va fi primit nici măcar un sfanț.

De aici puteți vedea totuși că banii puri se uzează. Este vorba doar să tratăm rațional aceste lucruri, care au loc în realitate, și care, datorită faptului că nu sunt înțelese, că nu sunt pătrunse cu rațiunea, produc aceste pagube. De aceea pot spune: Iau în considerare numai ceea ce este real, nu ceva ce s-ar zice agitatoric că ar fi. Pentru că lucrurile sunt acolo! Este vorba de faptul că trebuie să se pună întrebarea: Cum poate fi reabilitată economia mondială?

Întrebare: Cum trebuie înțeleasă relația dintre stat și bani?

Rudolf Steiner: Prin ceea ce am descris ieri [19], ar fi imposibil să existe o bancă de stat. Ar trebui să reiasă un institut bancar între cei care au primit donații și cei care, prin muncă, și anume prin prelucrarea pământului, creează din nou mărfuri noi în stadiile incipiente. Această întinerire ar trece de la stat direct la economie. Iar tocmai aceasta reprezintă ceea ce este necesar mai departe. Prin faptul că ea este transferată economiei, această măsură, această reglementare de a întineri din nou banii ar sta în legătură cu alte reglementări economice, nu cu reglementări ale statului. Iar prin aceasta ar ieși la iveală cu totul alte raporturi de valoare decât cele care există acum, sub influența elementului fiscal. Am avea ceva ce deja există. Lucrurile sunt mascate doar prin faptul că nu se petrec la locul potrivit. Vom fi transformat o reglementare fiscală într-una economică. Fiscul ar avea mai puțin posibilitatea de a acționa economic decât o asociație economică.

Întrebare: În ce ar consta o altă bază monetară?

Rudolf Steiner: Acesta s-ar crea prin faptul că tot ceea ce este sub forma banilor de hârtie, surrogatele monetare, ar deveni foarte asemănătoare. Marile diferențe din prezent sunt cauzate doar de măsuri introduse după bunul plac. Așadar, bancnotele statelor și toate celelalte feluri de surgate monetare ar deveni mult mai asemănătoare între ele. Ar exista un tip unitar de bani, iar pentru acesta ar fi destul de indiferent din ce ar consta; căci la finalul procesului lor banii capătă un caracter pur nominalist; iar prin faptul că sunt reintroduși din nou, banii capătă un caracter metalist, pe care

ar trebui să-l aibă la început. Banii ar deveni ceva ce s-ar afla în curgere continuă, fiind însă cu totul adaptați particularității procesului economic.

Întrebare: N-ați lăudat o dată mijloacele de producție folositoare ca fiind bază monetară?

Rudolf Steiner: Să ne întrebăm: Ce anume, într-un asemenea cadru temporal, în care are loc această schimbare radicală pentru anumiți bani, dă valoarea banilor? Această valoare o da ceea ce este acolo ca mijloace de producție trebuincioase. Presupuneți că există foarte puțin ca mijloace de producție trebuincioase, atunci lucrurile vor trebui convertite foarte repede. Peste tot vor stagna bani, banii pentru achiziții vor scădea peste tot datorită numărului redus al mijloacelor de producție, și așa mai departe. Însă atunci când există multe mijloace de producție trebuincioase, circulația va fi diferită, iar prin aceasta, acestor bani le va fi inerentă o valoare superioară. În acest fel ne rezultă bani prin mijloacele de producție trebuincioase.

Întrebare: Ar trebui luat ca material ceva stabil, cum este aurul?

Rudolf Steiner: După părerea mea materialul real din care sunt confecționați banii ar fi în principiu fără importanță, astfel că marcarea anului în care au fost emiși, care ar da valoare banilor, s-ar putea face și pe hârtie. Nu văd că ar fi necesar atunci să introducem o astfel de monedă precum de aur. Ar fi posibil să fie necesar numai în măsura în care s-ar forma din nou economii naționale specializate. Însă, în măsura în care economia mondială este deja prezentă în fapt – ea se realizează cu atât mai mult cu cât economia se emancipează – , este posibilă confecționarea banilor din orice material. Ce devin banii atunci, prin faptul că se înfăptuiește ceea ce am descris? Prin aceasta banii nu devin nimic altceva decât contabilitatea care se face pentru întreaga regiune economică. Și anume, dacă ați dori să introduceți o contabilitate uriașă, care nu este necesară, ați putea înregistra foarte bine acest du-te vino al banilor într-un loc corespunzător. În acest caz posturile s-ar afla mereu la locurile corespunzătoare. Ceea ce se întâmplă în realitate, va să zică, nu este

decât că dumneavoastră smulgeți postul din locul corespunzător, iar celui în cauză îi dați o factură, astfel încât contabilitatea migrează. Banii sunt o contabilitate în sens fluctuant. Deci nu pot fi de părerea că ar trebui să aibă o altă valoare decât una decorativă, indiferent din ce material sunt confecționați.

Obiecție: Aurul ar da un anumit standard.

Rudolf Steiner: Nu poate fi acesta cazul, iar dacă acesta este cazul atunci este în însăși această contabilitate. Esențialul este că întreaga circulație a banilor intră într-o gestiune contabilă. În loc să transferați un post de pe partea activelor pe cea a pasivelor, transferați bani.

Obiecție: Nu ar trebui să fie aur, deoarece devalorizarea ar putea fi evitată prin faptul că în final aurul ar fi reținut.

Rudolf Steiner: Dacă există un cumpărător pentru aur. Acesta ar trebui să existe, sau, cu alte cuvinte, cumpărarea aurului ar trebui să fie avantajoasă. În acest caz ar trebui făcut apoi un calcul suplimentar inutil, căci acest calcul nu ar ajuta pe nimeni. De exemplu, dacă cineva ar face o bijuterie din acest aur, ar putea înșela în acest fel.

Aceste lucruri trebuie luate în considerare numai în scopul economiei înseși. Dacă considerați laolaltă aceste lucruri, veți putea evalua ceea ce în prezent se sprijină doar pe o observație parțială și pe speculație insuficientă în tratarea teoriei economice. Sunt implicate mereu metode insuficiente și observații inadecvate.

Întrebare: Ce capital a luat naștere întâi din punct de vedere economic, capitalul comercial sau capitalul industrial?

Rudolf Steiner: Istoric, întâi capitalul comercial, firește, și într-adevăr comerțul însuși este în esență chiar cea dintâi activitate economică ce trebuie să se efectueze. Dacă vă întoarceți în prezent la situația sătească primitivă, veți avea relativ puțin capital industrial. Meșteșugarii din sat nu câștigă mai mult decât agricultorul. În schimb oamenii care fac comerț le prisosește ceva. Prin aceasta ei sunt în situația de a putea acorda împrumuturi. Iar apoi aceasta merge mai

departe. Căci, dacă nu este valorificabil, nu ia naștere niciun capital. Capitalul industrial ia naștere în esență abia în al treilea stadiu. Acest fapt se află într-o legătură atât de strânsă cu obișnuitele încât nu pot fi găsite motive raționale.

Întrebare: Elveția trebuie să se îndrepte spre economia națională sau spre economia mondială? – Nu există în multe țări tendința de întoarcere la economia națională?

Rudolf Steiner: Ați vrut să spuneți că Elveția ar fi intrat prea devreme în economia mondială, căci s-ar fi dovedit că aceasta nu i-a priit? Nu se poate spune acest lucru, deoarece Elveția nu a putut face pe dumul natural proba justității sistemului economic mondial pentru economia elvețiană. Fiindcă ceea ce numiți în prezent „bunăvoința” statelor vecine a fost cauzat în mod nenatural de război. Dacă Elveția ar fi putut să se dezvolte mai departe așa cum a făcut până în 1914, atunci acest lucru nu s-ar fi dezvoltat în dezavantajul său, ci ea s-ar fi dezvoltat mai departe. Firește că s-ar fi produs aceleași distrugerii, care de pe atunci s-au arătat treptat, lucru care tinde înspre faptul că este necesară îndreptarea pe cale pașnică spre elementul asociativ. Situația din prezent, trebuie spus, se datorează extrem de puțin Elveției. Căci în prezent avem, ce-i drept, de a face în lume cu tendința spre economia mondială, însă și cu perturbarea ei constantă prin intențiile politice ale regiunilor economice care au fost acoperite de aspirațiile naționale. Ceea ce perturbă în prezent economia mondială sunt intențiile politice. Elementul politic a început să dorească să reducă din nou totul la economia națională. Nu putem folosi Elveția pentru a ilustra aceasta, deoarece Elveția este prea lipsită de putere politică. Din când în când i se permite Elveției să aibă un cuvânt de spus, atunci când se știe că ea va spune ceea ce se dorește să spună – iar Elveția chiar spune ceea ce se dorește a fi spus.

Așadar, în acest caz Elveția nu poate sluji drept exemplu, ci America, care tinde hotărât spre o structură economică națională și spre o inhibare a structurii economiei mondiale – s-ar putea chiar să devină foarte greu să fie surmontată această tendință a Americii spre

structura economică națională. Dimpotrivă, pe un teritoriu care este organizat așa cum este în prezent Anglia [20], care în fond este doar o pseudo-economie națională, având în realitate o economie mondială, s-ar putea desfășura tendința spre economie mondială. Căci aici aveți Anglia, dincolo India, Africa de Sud, Australia și așa mai departe. Ceea ce este conectat din punct de vedere economic se află practic extins peste tot în lume. Firește, prin aceasta Anglia nu deține totodată economia întregii lumi, însă Anglia are tipurile de economie, cerințele economice care sunt necesare în întreaga lume, pe care trebuie să le combine sintetic în ceva ce trebuie să preia calitativ spiritul economiei mondiale. Aceasta este ceea ce, în cadrul dezvoltării economice, trebuie să conducă în mod pe deplin necesar la economia mondială. Iar acestui fapt va trebui cu timpul să i se supună și politica Americii de Nord; căci economia pur și simplu își va pune cerințele ei extrem de puternice pe capetele tari ale oamenilor, iar aceștia vor trebui să se supună economiei mondiale. Anglia nu ar putea să avanseze deloc dacă acum ar continua să lucreze în sensul purei economii naționale. Trebuie așadar să căutați antagonismul propriu-zis dintre Anglia și America. Elveția nu este deloc hotărâtoare în această privință.

Întrebare: Nu pot înțelege de ce valoarea pietrei din coroana Angliei rezidă doar în munca umană, și nu în raritatea acesteia.

Rudolf Steiner: Acest lucru se bazează pe faptul că valorile economice iau naștere exclusiv prin faptul că este utilizată munca umană, fie ea fizică sau intelectuală. Numai astfel iau naștere valorile economice în diviziunea muncii. Dacă vreți să explicați valoarea acestei pietre din coroana Angliei, trebuie să vă spuneți: Dacă este posibil să se extragă valori din procesul economic în curs de desfășurare, pe care individul să și le însușească, atunci valoarea care este produsă în acest caz poate realmente să fie și reținută de către cel în cauză. Așadar, dacă cineva vrea, în circumstanțe noastre actuale, să rețină un milion, el poate să o facă. El poate aduna acest milion, apoi poate pune acest milion la ciorap, cum s-ar spune. El poate, de asemenea, înlocui această punere la ciorap prin cealaltă acțiune, de a

atribui în mod artificial unui produs, care este rar, aceeași valoare ca cea a banilor săi, lăsându-l apoi să intre în circulație. Atunci, în mod pur convențional și doar în virtutea autorității sale, el a atribuit obiectului această valoare; prin organizarea sa spirituală el a atribuit această valoare acestui obiect care i-a plăcut. Ceea ce s-a întâmplat în acest caz s-a petrecut exclusiv sub influența unor, poate că nu pot fi numite fapte spirituale, dar reglementări spirituale. Conceptul de raritate se dizolvă din punct de vedere economic în conceptul economic de spirit.

Sunt exprimate obiecții care sunt ridicate împotriva tripartiției: Ar fi imposibilă efectuarea separării celor trei domenii. Sarcina tripartiției nu ar putea fi așa mult înspre a dezvolta, ci mai degrabă în sens negativ, să le separe acolo unde există influențe dăunătoare ale celor trei domenii unul asupra altuia, și astfel să se lase munca să-și urmeze cursul. Îndeosebi în ceea ce privește granițele celor trei domenii nu-ți poți reprezenta absolut nimic. Viața economică s-ar rezuma prin aceasta la ceea ce este numit tehnică.

Rudolf Steiner: Gândirea oamenilor care ridică această obiecție nu este suficient dezvoltată. Aceasta este paguba principală, că instituțiile noastre de învățământ din prezent educă mult prea puțin gândirea. Oamenii își pot forma doar noțiuni pe care le stochează frumușel una lângă alta. Însă chiar și în privința organismului uman tripartit avem același lucru. Dacă considerați nervul optic, acesta aparține de sistemul neuro-senzorial; însă, firește, acesta n-ar putea exista dacă n-ar fi hrănit, mai ales în somn, de sistemul nutrițional, sistemul metabolic, deci dacă nu ar avea loc în el procese nutriționale, și dacă prin canalul spinal aerul inspirat nu s-ar duce continuu în nervul optic, și dacă acolo nu ar avea loc și un proces de circulație. Așadar, în organismul uman ceva aparține numai în principal sistemului nervos-senzorial, sau sistemului metabolic sau sistemului ritmic.

Tot așa și în organismul social. Este necesar ca în organismul economic să joace un rol celelalte două sisteme. Însă cu toate acestea

rămâne totuși corect faptul că în esență sistemul neuro-senzorial se află în cap, iar hrănirea capului și respirația capului sunt realizate de o altă instanță, altă autoritate responsabilă. Această colaborare se va realiza în sens just tocmai prin faptul că sunt create aceste trei instanțe. Întotdeauna m-am împotrivit să se vorbească despre o tridiviziune. Întrebarea este: Cum trebuie cele trei domenii, care oricum sunt acolo, să se pună în relație unul cu altul într-un mod firesc, astfel încât să poată acționa în corespunzător unul asupra celuilalt? Organismul spiritual va fi în mod esențial bazat pe libertate. Însă în organismul spiritual va trebui desigur să intervină și viața economică, altfel profesorii nu ar avea ce să mănânce. Dar aceasta va putea să intervină în mod corect exact când se pornește din partea altei instanțe, astfel încât este necesar să se dezvolte spre o anumită direcție un organism economic, într-o altă direcție să se dezvolte un organism spiritual și apoi „organismul” statal-juridic [21]. Numai cei care-și închipuie această tripartiție ca „diviziune” au de ridicat obiecții. Faptul că acest lucru s-a întâmplat cu prisosință este cunoscut. Am găsit la un interpretator faptul că a ținut conferințe despre cele trei parlamente ale organismului social. Cine își reprezintă lucrurile astfel, își imaginează o imposibilitate, căci un parlament poate exista numai în stat, nu în viața spirituală liberă. În acest domeniu poate să existe doar fiecare individualitate în parte, care crează o rețea de autoritate de la sine înțeleasă. În domeniul economic pot exista numai asocieri. În parlament vor conflua toate funcțiile, și se vor stabili reglementările potrivite între membrele individuale ale organismului.

Întrebare: Strădania de a crea un profit a fost comparată în conferința a zecea cu masa luată în sens fizic. Se poate continua analogia considerând munca drept funcție de circulația comercială și strădania de a crea profit?

Rudolf Steiner: Conform formulei energiei în fizică, $e = \frac{1}{2} mv^2$.

În mod analog, energia economică ar fi exprimată: Câștigurile posibile, care ar trebui înmulțite cu o funcție de viteză circulației: $e =$

$g \times f$ (circulație). Strădania de a crea profit trebuie înmulțită cu viteza circulației, apoi obținem cifra pentru muncă. Acest procedeu este valabil pentru produsele luate în parte. Dacă acestea vă furnizează un anumit profit și îl înmulțiți cu viteza vânzării (viteza de rulare), veți obține cantitatea de muncă. Această cantitate de muncă este egală cu zero atunci când trebuie să înmulțiți câștigul cu zero, adică atunci când vindeți nemijlocit: $0 = g \times 0$.

Întrebare: Corespunde valoarea pietrei din coroana Angliei cu tensiunea dintre aceasta și nevoia de lux?

Rudolf Steiner: Dumneavoastră explicați, însă printr-un alt curs al evenimentelor, chestiunea întocmai astfel: Căci tensiunea care ia naștere prin consum este întotdeauna tensiunea dintre prelucrarea produselor naturale și valoarea pe care munca o capătă prin organizarea spirituală. În privința a ceva cum este piatra din coroana Angliei, din start, nu trebuie vorbit unilateral despre valoarea ei. Vă pun următoarea întrebare: ce valoare are de fapt această piatră? Ea de fapt valorează ceva numai într-o ordine economică cu totul determinată, impusă de o anumită spiritualitate, de opinie, adică de spirit. Nu se poate deloc spune că această piatră are „această valoare” în sine, ci numai că are o valoare prin opinia atașată ei. Dacă ar fi să o cumpărați acum pentru cât cere vânzătorul, l-ați transpune pe vânzător în situația să facă atât de multă muncă pe cât de mult poate lucra pentru ceea ce primește, astfel încât prin ceva ca o avalanșă, ar fi creată o întreagă organizare a muncii. Pe cât de puțin aveți nevoie în fizică să luați în calcul altceva decât raporturile reciproce, atunci când lăsați ca dintr-un mic bulgăre de zăpadă să se formeze o avalanșă – caz în care nu aveți nevoie să schimbați formula –, tot atât de puțin trebuie schimbată formula în examinarea economică, prin faptul că la un moment dat iau naștere astfel de raporturi deosebite, printre care, examinat în mod cu totul exterior, sunt create fapte precum acesta, că un produs rar este echivalent cu realizarea unei munci uriașe. Aceasta este așa numai datorită contextului economic.

NOTE

Baza textelor: Întrebările participanților și răspunsurile lui Rudolf Steiner au fost stenografiate de Georg Klenk, München și transpuse în text clar. Acest lucru este incomplet în unele locuri. Pauzele evidente sunt indicate prin puncte în text.

Lucrările lui Rudolf Steiner cuprinse în Opere complete (Gesamtausgabe) sunt specificate în note cu numărul bibliografic (GA).

1. *Punctele centrale:* Rudolf Steiner *Puncte centrale ale problemei sociale în necesitățile vieții prezente și din viitor* (1919), GA 23.
2. *Iustinian:* Împărat bizantin între anii 527 – 565. A închis Școala de filosofie din Atena în 529 și a dispus codificarea Dreptului Roman, de către un număr de juriști eminenți, finalizată în 534.
3. *lege a lui Gresham:* Sir Thomas Gresham, 1519-1579, eminent om de afaceri. A construit pe cheltuiala proprie Bursa din Londra în 1566, denumită ulterior The Royal Exchange. Gresham a fost cel care a sfătuit-o pe regina Elizabeth I să bată din nou moneda pentru a o restabili, după ce fusese devalorizată cu metalul inferior, de tatăl ei (Heinrich VIII). Numele lui Gresham va fi mai târziu asociat cu principiul monetar cunoscut sub numele de legea lui Gresham, conform căreia, dacă monedele care conțin metal de diferite valori au aceeași valoare ca mijloc legal de plată, monedele făcute din metalul mai ieftin vor fi folosite pentru plată, iar cele realizate din metalul mai scump vor fi depozitate sau exportate ca marfă și astfel vor dispărea din circulație.
4. *Oppenheimer:* Franz Oppenheimer (1864 - 1943) a fost sociolog și economist politic german, care a publicat și în domeniul sociologiei fundamentale a statului. În anii 1920 Der Staat era o carte citită și dezbătută în cercuri largi. A fost tradusă în multe limbi și a avut influență asupra multor gânditori.

5. *inspirația pentru cunoașterea economică: vezi Geisteswissenschaftliche Behandlung sozialer und pädagogischer Fragen (Tratarea spiritual-științifică a problemelor sociale și pedagogice), GA 192, Conferința a XIV-a.*
6. *roată pentru exercițiu fizic: vezi Cursul de economie, conferința a II-a.*
7. *observare simptomatologică: Fundamentele pentru o astfel de abordare sunt conferințele Geschichtliche Symptomatologie (Simptomatologia istorică), GA 185.*
8. *noțiunea muncii fizice: Problema introducerii noțiunii de masă sau a noțiunii de greutate în perspectiva economică, este discutată de Rudolf Steiner în ziua următoare seminarului, conferința a X-a din Cursul de economie. Acolo arată că „profitul”, în sensul cel mai larg, constituie greutatea care pune în mișcare procesul economic.*
9. *am și făcut acest lucru: Cursul de economie, conferința a V-a.*
10. *diferențierea în muncă intelectuală și muncă manuală, în fapt nu este îndreptățită: vezi Cursul de economie, conferința a II-a, conferința a VI-a.*
11. *exemplul croitorului: vezi Cursul de economie, conferința a III-a, conferința a IV-a, conferința a VII-a.*
12. *teoria marxistă: vezi Cursul de economie, conferința a II-a.*
13. *exemplul despre medic și pantofar: vezi Cursul de economie, conferința a VI-a. În privința viitorului, lucrătorul spiritual este producător, iar în privința trecutului este consumator.*
14. *natural – muncă – capital: vezi Cursul de economie, conferința a VII-a.*
15. *în ce mod se tratează, de exemplu, problema salariilor: vezi Cursul de economie, conferința a VII-a.*
16. *ceea ce a spus Foerster: aluzie la scrierile moral-filosofice ale lui Friedrich Wilhelm Foerster, «Politica, etica și educația politică»,*

1909; «Autoritatea și libertatea», diverse ediții, vezi *Cursul de economie*, conferința a X-a.

17. *anului jubileu în Vechiul Testament*: Conform Legii mozaice, fiecare al șaptelea an era un an sabatic în care pământul trebuia lăsat necultivat, să se odihnească. După trecerea a 7 ani sabatici, adică după 49 de ani, începutul celui de-al 50-lea an era anunțat de trâmbițe. Vezi Leviticul 25, 8-16, 23-55; 27, 16 ș.u.; Numerele. 36, 4. În anul jubileu, toate datoriile erau iertate, toți slujitorii evrei erau eliberați, iar proprietățile vândute în afara orașelor reveneau proprietarului original. Rudolf Steiner, în altă parte, a justificat ritmul Vechiului Testament de 49 sau 50 de ani cu existența relațiilor cosmo-umane; vezi *Das Rätsel des Menschen. Die geistigen Hintergründe der menschlichen Geschichte* (Enigma omului. Contextul spiritual al istoriei umane), GA 170, Conferința a II-a.

18. *formulei prețului*: vezi *Cursul de economie*, conferința a VIII-a.

19. *ceea ce am descris ieri*: vezi *Cursul de economie*, conferința a XII-a.

20. *cum este în prezent Anglia*: vezi *Cursul de economie*, conferința I, conferința a IX, conferința a XI-a.

21. *„organismul” statal-juridic*: În general, Rudolf Steiner respinge ideea vieții juridice și politice ca organism. Are doar forma unui cadru structural organizat. Pentru esența lui proprie nu există un termen precis; se poate numi un pseudo-organism sau doar într-un sens figurat, un organism.